

SORUMLULUK BİLİNCİ

DİB
YAYINLARI

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI YAYINLARI

Halk Kitapları

Yayın Yönetmeni
Dr. Fatih KURT

Yayın Koordinatörü
Bünyamin KAHRAMAN

Editör
Elif ERDEM

Grafik & Tasarım
Uğur ALTUNTOP
Ali YÜCEER

Tashih
Hasan ÖZTÜRK

Baskı:
I. Baskı, ANKARA 2020

ISBN 978-605.

2019-06-Y-0003.

Sertifika No: İ2930

Eser İnceleme Komisyon Kararı

© Diyanet İşleri Başkanlığı

İletişim:

Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü

Basılı Yayınlar Daire Başkanlığı

Tel: (0 312) 295 72 93 - 94

Faks: (0 312) 284 72 88

e-posta: diniyayinlar@diyanet.gov.tr

SORUMLULUK BİLİNCİ

DİB
YAYINLARI

İÇİNDEKİLER

- 7 SUNUŞ
Prof. Dr. Ali ERBAŞ
- 13 KUR'AN'A GÖRE İNSANIN HAK VE SORUMLULUKLARI
Doç. Dr. Halil ALTUNTAŞ
- 25 HZ. PEYGAMBER'İN ÖRNEKLİĞİNDE
MÜMINİN SORUMLULUK BİLİNCİ
Prof. Dr. İsmail Hakkı ÜNAL
- 37 SORUMLULUK BİLİNCİYLE
YAŞAYAN ÖRNEK NESİL SAHABE
Prof. Dr. Adnan ADIGÜZEL
- 47 İSLAM HUKUKUNDA HAK VE SORUMLULUKLAR
Prof. Dr. Soner DUMAN

- 59 | KURALLA SORUMLULUK ARASINDA İNSAN
Prof. Dr. Çağfer KARADAŞ
- 71 | TOPLUMSAL HUZURU SAĞLAMADA SOSYAL
SORUMLULUKLARI YERİNE GETİRMENİN ÖNEMİ
Prof. Dr. Ramazan ALTINTAŞ
- 83 | AİLEDE SORUMLULUK BİLİNCİNİN GELİŞİMİ
Dr. Öğretim Üyesi Gülsüm Pehlivan AĞIRAKÇA
- 93 | SORUMLULUK BİLİNCİNİ CANLI TUTAN
KIYMETLİ ÇABA: NEFİS MUHASEBESİ
Prof. Dr. Mustafa KARA
- 101 | AHLAK EĞİTİMİNDE SORUMLULUK BİLİNCİ
Prof. Dr. Dilaver GÜNER
- 111 | RUHUN HİCRETİ ORUÇ
Betül ŞATIR

'İnsan kendisinin başıboş bırakılacağını mı zanneder?'

(Kiyâmet, 75/36)

SUNUŞ

Prof. Dr. Ali ERBAŞ
Diyanet İşleri Başkanı

En güzel şekilde yaratılan ve üstün vasıflarla donatılan insanı varlık âleminde önemli ve anlamlı kılan husus; onun insan, eşya ve Yüce Allah ile ilişkisinde sorumluluk sahibi olmasıdır. İnsanın varoluş gayesinin esasını oluşturan bu duygu, hayatın tamamına bütünlüklü bir değerler dünyası içinde bakabilmeyi öğreterek insanın muhkem bir hayat felsefesi inşa etmesini sağlamaktadır. İnsanın hayatına anlam katan ve onu en üstün değere ulaştıran sorumluluk duygusu, dünya ve ahiret huzurunu temin eden en önemli haslettir. Söz konusu ideale ulaşmak, kişinin dinî ve sosyal hayatta yerine getirmekle yükümlü olduğu görevlerini bu temel ilke doğrultusunda bilinç, gayret ve özveriyle gerçekleştirilmesiyle mümkündür. Nitekim tevhit inancının yerleşmesi, adaletin tesisi ve güzel ahlakın yaşanması için mücadele ederek insanlığın rehberleri ve hakikat yolunun en büyük öğretmenleri olan peygamberler, söz ve davranışlarının dünya ve ahirete yönelik neticelerini tefekkür sorumluluğunu idrak eden bireyler yetiştirerek bir huzur toplumu oluşturma gayreti içerisinde olmuşlardır.

Bu hedefin gerçekleştirilmesinde tahkiki imanın önemli bir yeri olduğu, göz ardı edilemez bir gerçektir. Tahkiki iman, İslam'ın insana kazandırmak istediği sorumluluk bilincinin

oluşup gelişmesindeki en önemli etkidir. Çünkü insanın bütün varlık âlemiyle ilişkisinin şekil ve boyutlarını belirleyen merkez nokta, onun Allah'la ilişkisidir. Hem mabut hem de mahlûkla ilgili yükümlülüklerle yönelik bu duyarlılığın tahkim edilmesinde imandan sonraki en önemli boyut ise kulu Rabbine yaklaştıran ibadetler ve onun somut neticesi olan güzel ahlak ile bu doğrultudaki ölçülü tutum ve davranışlardır. Diğer yandan kulluğun en özel boyutu olan ibadet ve güzel ahlakın yanı sıra bunların tabii sonucu olan hukuk olmaksızın sorumluluk düşüncesinden bahsetmek mümkün değildir. Bu sebeple İslam, insanın kendisiyle, Rabbiyle, toplumla, çevreyle ve bütün varlık âlemiyle ilişkisini en ideal düzeyde belirleyen ilkeleri açıklayarak ona dünya ve ahiret huzurunu temin edecek sorumluluklar yüklemiştir.

Varlık âlemi içerisinde yüce Allah'ın sorumluluk teklifini kabul ederek bu zorlu emaneti yüklenen tek canlı insandır. Zira o, diğer varlıklarda bulunmayan akıl ve iradeye sahip olmakla kendine özgü inancı, değer yargıları ve kültürüyle tebarüz etmektedir. Bu da onu dinî, ahlakî, içtimaî ve hukuki bakımdan sorumluluğa elverişli ve yatkın kılmaktadır. Nitekim hayatımızı anlamlandırıp bereketlendiren yüce kitabımız Kur'an-ı Kerim; *"İnsan kendisinin başıboş bırakılacağını mı zanneder?"* (Kıyâmet, 75/36) ayetiyle, zikredilen hususu teyit etmektedir. Buna göre, sorumluluk duygusu ve ondan neşet eden davranış bilinci, her şeyden önce bireysel alanda varlık göstermektedir. *"Onlar gelip geçmiş bir ümmettir. Onların kazandıkları kendilerinin, sizin kazandıklarınız sizindir. Siz onların yaptıklarından sorumlu tutulacak değilsiniz."* (Bakara, 2/134) ayeti de sözü edilen gerçeğe temas eden önemli bir referanstır. Bu da insanoğlunun ahlaki hafızası olan fitrat ve vicdanın gereklerini yerine getirmek ve dinimizin münker olarak nitelediği kötülük ve çirkinliklerden uzak durmakla gerçekleşecektir. Bu yönüyle sorumluluk bilinci, kişiliğin oluşmasında önemli bir değer olduğundan bireysel manada ahlaki bir varlık olmanın önemli bir alametidir. Sorumluluğun

Sorumluluk duygusunun son boyutu ise tüm yapıp etmelerimizin ilahi mahkemede hesabının verileceği ahiretle ilgilidir. Buna göre, dünya hayatında ortaya konulan davranışlardan dolayı ceza gününde Cenâb-ı Hak tarafından hesaba çekileceğine dair muhkem bir iman, bireysel ve toplumsal sorumluluğun yegâne teminatıdır. Bunun tam tersi bir durum olarak, dinî şuur ve hassasiyetin zayıflayıp örselendiği toplumlarda müşahede edilen ahlakî çöküşün, bireysel ve toplumsal sorumlulukların da çöküşüne sebep olduğu son derece açık bir gerçekliktir. Bu itibarla bireysel, toplumsal ve uhrevi sorumluluk boyutlarının tümünden ihya edilmesi, iyiliklerin fert ve toplumda kök salıp kötülüklerin ortadan kalkmasına ve dolayısıyla güzel ahlaka dayalı bir toplumun inşasına hizmet edecektir.

Bahse konu ideale ulaşmanın en önemli vesilelerinden biri hiç şüphesiz Kur'an'ın tebcil ettiği Ramazan ayıdır. Bu kutlu zaman dilimi, her şeyden önce kişiyi, kulluğun en önemli motivasyon kaynağı olan nefis murakabesine sevk edip mazi ve hâlin muhasebesini yaparak istikbali tanzim etme sorumluluğuna ulaştırmaktadır. Modern dünyanın baş döndürücü kuşatması altında örselenen ruhlarımızı bilhassa oruç ibadetiyle teskin etmeye, kendimizi ve çevremizi algılayıp anlamaya sevk etmektedir. Bu manada rahmet, bereket ve mağfaret ayı Ramazan, biraz soluklanmaya ihtiyacımız olduğunu hatırlatıp bizi manevi yönden donatan, sorumluluklarımızın gereğini yerine getirmeye zemin hazırlayıp fırsat tanımakla bizi sekinetle buluşturan eşsiz bir zaman dilimidir.

Son zamanlarda tüm insanlığın maruz kaldığı ve ülkemizin de büyük mücadele verdiği Covid 19 salgını karşısında yetkili mercilerin açıkladığı bütün tedbirlere harfiyyen riayet etmenin herkes için ihmal edilemez bir sorumluluk olduğu hatırdan çıkarılmamalıdır. Bu noktadan hareketle ifade edelim ki, mübarek Ramazan ayı; iman, kulluk, salih amel ve ahlaki ilkeleri merkeze alarak yaşadığımız ideal bir hayatla nihai hakikat olan ahiret yurdunu kazanacağımız eşsiz bir fırsattır. Bu

vesileyle; rahmet, mağfiret ve kurtuluş iklimi Ramazan ayının içinde bulunduğumuz zor zamanlardan kurtuluşa ve bütün insanlık için gerçek anlamda iyiliğe ulaşma adına daha güzel bir hayatın ve dünyanın inşasına vesile olmasını yüce Rabbimden niyaz ediyorum.

Allah'ın bahsettiği bütün hak ve nimetler karşısında birtakım sorumluluklar üstlenmiş oluyoruz. Bunları bilip gereğini yapmadan hesap gününde güvenlikte olmayı bekleyemeyiz.

KUR'AN'A GÖRE İNSANIN HAK VE SORUMLULUKLARI

Doç. Dr. Halil ALTUNTAŞ

Terazinin bir kefesinde haklar varsa öbür kefesinde mutlaka sorumluluklar vardır. Bu dengenin kurulması hayatın yaşanabilir olmasını sağlar. Bu dengeyi sağlayabilmek için hakların ve sorumlulukların bilinmesi gerekir. Aşağıda konu Kur'an rehberliğinde kısaca ele alınacaktır.

I. HAKLAR

Hak, hukuk ve adaletin gereği olarak korunup gözetilmesi, ait olduğu kişilere tanınması gereken değer ve menfaat demektir. Hak denince önce insan hakları akla gelmekle beraber hayvanlar ile doğal çevrenin de üzerimizde hakları vardır. Hak, yüce Allah'ın sıfatlarından biridir. Yaratılmışlara ait haklar bu isminin bir tecellisi olarak O'nun insana birer bağışısıdır. Yani insan başka hiçbir sebebe bağlı olmayarak doğuştan bu haklarla dünyaya gelir.

İnsan haklarının temel kaynağı "Allah'ın kulu insan" olmaktır. Allah nasıl her insana rızık takdir ediyorsa, aynı şekilde ayırım gözetmeden her insana bu hakları bahşetmiştir. Çünkü o üstün ve değerli bir varlık olarak yaratılmıştır. İnsan ve kul ortak paydasında buluşan, yok sayılması, iptal edilmesi, devredilmesi mümkün olmayan bu haklar genel bir isimle **temel haklar** diye anılır. Zaman, mekân ve şartlara göre sahip olunan

haklar ise **kazanılmış haklardır**. Herkes sahip olduğu hak karşılığında başkalarına karşı bir görev ve sorumluluk üstlenmiştir.

Hakların Korunması

İnsan haklarının korunması İslam'ın temel hedeflerinden biridir. Onurlu bir varlık olarak yaratılan insan, hakları çiğnenerek bu onurdan mahrum edilirse, dünyada hayat imtihanında başarılı olması engellenmiş olur. Bu sebeple kul hakkı meselesi İslami söylemde önemli bir yere sahiptir. İnsanın hakkını çiğnemek gerçekte ona kulluk payesini verip koruması altına alan Allah'ın hukukunu çiğnemektir. İslam fıkhında "kul hakkı" ile "Allah hakkı" karşılaştığında kul hakkının tercih edilmesinin ardındaki incelik budur. Hz. Peygamber (s.a.s.) üzerinde kul hakkı olanların ölmeden önce hak sahipleri ile helalleşmesi uyarısında bulunduktan sonra şöyle buyurmuştur: *"Çünkü altın ve gümüşün geçmeyeceği bir gün gelecek. O gün çiğnediği hak ödenceye kadar kişinin sevaplarından alınıp hak sahibinin hesabına yazılır. Sevapları yetmezse haksızlık ettiği kişinin günahları ona yüklenir."*¹ Başka bir nebevi ifadede böyle kimseler gerçek müflis diye tanımlanmışlardır.²

Allah'ın kâinata koyduğu genel denge kanunu insanın davranışları için de geçerlidir. Sahip olduğumuz haklar bize görev ve sorumluluk da yükler. Nerede hak varsa orada görev de vardır. Yapılıp edilenlerin karşılığının görülmesi adalet ilkesinin gereğidir. Nimet külfet dengesi diye bir kavramımız var. Yani yaşadığımız her güzelliğin, sahip olduğumuz her iyi şeyin karşılığında şu veya bu şekilde bir bedel ödüyoruz. Aksi takdirde birlikte yaşamak huzur değil, anarşi getirir.

1 Tirmizî, Sıfatû'l-kıyâme, 2; Buhârî, Mezâlim, 11.

2 Müslim, Birr, 59.

Kur'an'da Zikredilen Belli Başlı İnsan Hakları

Kur'an'ın belirgin özelliği sunduğu hayat ölçülerinin merkezinde insana yer vermesi ve onun onurlu yaşamasını sağlayacak hakları kayda geçirmesidir. Kur'an'ın, belli bir tertip içinde olmaksızın yeri geldiğinde sıklıkla vurguladığı yahut temas ettiği hakların belli başlıları aşağıda ele alınacaktır:

Hayat Hakkı

Yüce Allah bahsettiği hayat olgusu üzerinde tek tasarruf sahibidir. Hiç kimse şer'i ve meşru bir sebep olmaksızın kimse-nin hayatını ortadan kaldıramaz.³ Cana kıymak çok ağır bir suç olup cehennem azabını gerektirir. Bir kişinin canına kıymak bütün insanların canına kıymaya denk sayılmıştır.⁴ Kur'an cahiliye dönemi Arapların kız çocuklarını öldürmelerini beyinsizlik olarak niteler.⁵ Hamilelikten sonra bir zorunluluk yok iken ceninin yok edilmesi de hayat hakkına tecavüzdür. Hz. Peygamber veda hutbesinde bütün bu hükümlere işaretle, “*Canlanınız, mallarınız, namuslarınız koruma altındadır.*” buyurmuştur.⁶

Yaşamak insanlara karşı bir hak, Allah'a karşı ise bir görevdir. Bu sebeple “canımdan vazgeçiyorum” diyerek intihar etmek büyük bir suçtur. Hayatı bitirme yetkisi onu veren Allah'a aittir.

Mülkiyet Hakkı

Maddi bir ortamda yaşıyoruz. Hayatımızı sürdürebilmemiz için pek çok şeye ihtiyacımız var. İhtiyaçlarımızı karşılayabileceğimiz varlıklara sahip olma hakkımız var. Buna mülkiyet hakkı diyoruz. Mülkiyet hakkı İslam'ın koruması altındadır. Mülk edinmenin temel şartı şeriatın ortaya koyduğu ölçülere uymaktır. Bu bağlamda, faiz, hırsızlık, sahtekârlık gibi haksız

3 İsrâ, 17/33.

4 Mâide, 5/32.

5 En'âm 6/140.

6 Buhârî, İlim, 9.

yollarla kazancın her türlü haram kılınmıştır.⁷ Gerçek ege-
men ve gerçek mal sahibi Allah'tır. O bunları dilediğine ve-
rir, dilediğinden alır.⁸ Mülk edinmede temel prensip çalışıp
üretmek ve ticarettir.⁹ Edinilen malların meşru yerlere ve israf
edilmeden harcanması gerekir.

Kişilik ve Özel Hayatı Koruma Hakkı

Allah saygın ve değerli bir varlık olarak yarattığı insanın
bu niteliklerini korumak üzere onun kişiliğini ve özel hayatını
koruma altına almıştır. Toplum içindeki konumu ne olursa ol-
sun hiç kimse küçümsenemez. Alaya alınamaz, kimse aşağıla-
namaz. Kimsenin gıybeti yapılamaz. Hukukun gerektirmediği
gizli tarafları araştırılmaz. Namuslarına iftira edilemez. Bu gibi
davranışlar büyük günahlardır.¹⁰

Mesken dokunulmazlığı kişilik haklarının ayrılmaz bir par-
çasıdır. Kişi, kendine ait olmayan bir meskene, iş yerine, özel
mekâna ulu orta giremez. Girilmesine izin verilmezse dönüp
gider. Namusa, ırza saldırı sayılacak her türlü eylem haramdır.¹¹

Din ve İnancını Seçme Hakkı

Yüce Allah peygamberler ve kitaplar vasıtası ile insanların
neye ve nasıl inanmaları gerektiğini, dinlerini nasıl yaşayacak-
larını bildirmiştir. Ancak bu konuda zorlama yapmamış, seçi-
mi insanın serbest iradesine bırakmıştır. Çünkü imanı iman
yapan etken özgür iradedir. Nitekim Allah, "*Dinde zorlama
yoktur.*"¹², "...*Dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin.*"¹³, "*Eğer*

7 Bakara, 2/188; Nisa, 4/29.

8 Âl-i İmrân, 3/26.

9 Buhârî, Zekât, 50; Nisâ, 4/29.

10 Hucurât, 49/11-12; Ahzâb 33-58.

11 Nûr, 24/27-28; Buhârî, İlim, 9.

12 Bakara, 2:256.

13 Kehf, 18/29.

*Rabbin dileseydi, yeryüzünde bulunanların hepsi elbette topyekûn iman ederlerdi.*¹⁴ buyurarak insanın hür iradesi ile İslam'ı kabul edip yaşamasını ister. Ancak son noktada zorlamaya başvurmaz, *“Sizin dininiz size, benim dinim de banadır.”*¹⁵ ilkesini hâkim kılar. Bundan sonra yaptıkları seçime ve hayat tarzlarına göre de ahirette karşılık göreceklerini bildirir. İnkâr edenlerin karşılaşılabilecekleri kötü akıbeti pek çok ayette ısrarla dile getirir. *“Artık dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin. Biz zalimlere öyle bir ateş hazırladık ki, onun alevden duvarları kendilerini çepeçevre kuşatmıştır.”*¹⁶ ayeti bu konuda sadece bir örnektir.

Nesli Devam Ettirme Hakkı

Nesli devam ettirme yönelişi imtihan nitelikli dünya hayatının devamını sağlar. Kimse insanı bu yöneliştten alıkoyma yetkisine sahip değildir. İslam evlenip çoğalmayı teşvik eder.¹⁷ Ancak bu serbest birlikteliğe değil, nikâh bağı esasına dayalı ve evlenilmesi helal olan kişiler arasında olmalıdır. Aksi tutum büyük bir günah olan zina suçunu ortaya çıkarır. Zina çok kötü bir yol olup cezası ağırdır.¹⁸ Maddi imkân bulmakta zorlanana sebeplerine tevessül edilmek kaydı ile Allah yardım va'd etmiştir.¹⁹

II. SORUMLULUKLAR

Allah'ın bahşettiği bütün hak ve nimetler karşısında birtakım sorumluluklar üstlenmiş oluyoruz. Bunları bilip gereğini yapmadan hesap gününde güvenlikte olmayı bekleyemeyiz.

14 Yûnus, 10/99.

15 Kâfirûn, 109/6.

16 Kehf, 18/29.

17 Nûr, 24/32.

18 İsrâ, 17/32.

19 Nûr, 24/32.

Allah'a Karşı Sorumluluklarımız

Allah'a karşı sorumluluklarımızı Hz. Peygamber (s.a.s.) iki maddede özetlemiştir: “Allah'a iman ettim de sonra dosdoğru ol.”²⁰ Demek ki Allah ile kul arasındaki ilişkinin temelinde ona iman etmek yer almaktadır. Hadis-i şerifte imandan sonra ikinci sorumluluk konusu olarak belirtilen doğruluk, gerçekte bütünü ile İslam'ı ifade ediyor. Dosdoğru bir hayat yaşayabilmenin tek yolu İslam'ı bilmemize bağlıdır. Namazların her rekâtında okuduğumuz Fâtiha suresindeki “Bizi doğru yola, kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet, gazaba uğramışların ve sapkılarının yoluna değil”²¹ ayetlerinde geçen “doğru yol” İslam'dır. Hz. Peygamber'in “dosdoğru ol” talimatı ile kastettiği de İslam'ın yaşanmasıdır. Nitekim Resûlullah, “Allah'ın kulları üzerindeki hakkı, kendisine hiçbir şeyi ortak koşmamaları ve O'na ibadet etmeleridir.” buyurmuştur.²²

Kendimize Karşı Sorumluluklarımız

Kişinin kendine karşı sorumlulukları dünya hayatında ahireti kazanmayı hedefleyen bir hayat gütmek şeklinde özetlenebilir. Bunu başarmamız bizi yaratıcımızla, toplum ve çevre ile uyumlu hale getirecektir. Biraz daha detaya inelim: Allah'ın verdiği nimetlerin farkında olup nankörlük etmemek, her nimete kendi cinsinden bir işle şükretmek gerekiyor. Bu doğrultuda akıl ve iman nimetini daima devrede tutmalı, yaratılış amacımıza uygun olarak Rabbimize güzel bir kul olma çabasıyla yaşamalı, nefsimizi kötülüklerden arındırmalıyız. Temizliğimize dikkat edip bize emanet edilen bedenimize iyi bakmalı, sağlığınıza özen göstermeli ve kişilik haklarınızı korumalıyız.

20 Müslim, İmân, 62.

21 Fâtiha, 1/6-7.

22 Müslim, İmân, 48.

Ailemize Karşı Sorumluluklarımız

Birlikte yaşamının bireylere birtakım hak ve görevler yükleyeceği şeklindeki genel ilke ilk uygulamasını ailede bulur. Aile kurmanın temel şartı, evlenmeleri yasak olmayan erkekle kadın arasında ve nikâh akdine dayalı olmasıdır. Nikâhsız beraberlik meşru değildir. Çocuk sahibi olarak anne baba niteliğini kazanan eşler aile içinde düzenli ve huzurlu bir hayatın temel taşıdırlar. *“Hepiniz çobansınız/sorumlusunuz. Hepiniz gözetmek durumunda olduğunuzdan sorumlusunuz.”*²³ buyurur Hz. Peygamber.

Anne Babaya Karşı Sorumluluklarımız

Anne baba, aile içi ilişkiler sıralamasında en üst düzeyde yer alır. Ailenin kurucusu oldukları gibi yöneticisidirler de. Allah'ın, *“İnsana da anne-babasına iyi davranmasını emrettik.”* uyarısı onların bu konumunu tespit eder. Ayetin devamında Allah'a karşı duyulacak minnet borcunun ödenmesi emrinden sonra aynı emir anne babaya minnet konusunda da tekrarlanır: *“Bana ve anne babana şükret.”*²⁴

Anne baba ya da sadece birisi aile içinde yaşlanıp özel ilgi ve bakıma muhtaç hale geldikleri dönemde evlatlar daha dikkatli olmalıdır. *“Onlardan biri ya da her ikisi senin yanında ihtiyarlık çağına ulaşırsa, sakın onlara öf bile deme; onları azarlama; onlara tatlı ve güzel söz söyle.”*²⁵, *“Onlara merhamet göstererek tevazu ile kol kanat ger.”* uyarılarından sonra anne babaya yapılacak duanın sözleri de öğretilir: *“Rabbim! Tıpkı beni küçükken (sevgi ve merhametle) koruyup yetiştirdikleri gibi sen de onlara merhamet eyle.”*²⁶

23 Buhârî, Cum'a, 11

24 Lokmân, 31/14.

25 İsrâ, 17/23.

26 İsrâ, 17/24.

Tevhid ilkesine dayalı İslam dini, farklı inanışa sahip olsalar bile anne babalık konumunun tartışılmaz olduğuna işaret eder. Bu çerçevede çocuklar anne babalarının meşru ve makul olan isteklerini güçleri yettiğince yerine getirme sorumluluğunu taşırlar. Meşru ve makul olmayan isteklerine ise uymak zorunluluğu yoktur.²⁷ Anne babaların bazı problemlere sebep olmaları halinde onlara biraz sabır göstermek bütün aile bireyleri için iyi sonuçlar doğuracaktır. Allah sabredenlerle beraberdir.

Eşlerin Birbirlerine Karşı Sorumlulukları

“Erkeklerin hanımları üzerinde hakları olduğu gibi, hanımların da kocaları üzerinde hakları vardır...”²⁸ Eşlerden her biri karşısındakinin eksikliğini görmek yerine “Ben görevimi yerine getirdim mi?”, “Burada bana düşen nedir?” sorularına yoğunlaşmalıdır. Karşılıklı sevgi, saygı ve fedakârlık da önemlidir. Eşler ailede Allah’ın emir ve yasaklarını gözetir, bu konuda birbirlerine gerekli hatırlatmaları usulünce yaparlar. Aile ile ilgili işleri birbirlerinin görüşüne başvurarak yürütürler. Hz. Peygamber’in yaptığı gibi zorlukları aşmada birbirlerine yardım ederler. Allah Restülünün ifadesi ile müminlerin en iyi olanları eşlerine en iyi davrananlardır.²⁹ Ailenin geçimini sağlamak, yuvaya önderlik, eşine ve çocuklarına can yoldaşı olmakla yükümlü olan erkeğin, bu görevlerini ihmal edecek şekilde, dünya işlerini terk ederek ibadet dâhil başka bir ilgi alanına odaklanması meşru değildir.³⁰

Çocuklara Karşı Sorumluluklar: Anne baba çocuğun eğitimi, terbiyesi, yetişmesi ve hayata hazırlanmasında Kur’an ve sünnetin ortaya koyduğu esaslara göre hareket edecektir. Bu konuda en sağlıklı yöntem anne babanın örneklidir. Allah

27 Lokmân, 31/15.

28 Tirmizî, Radâ, 11.

29 Tirmizî, Menâkıb, 63.

30 Buhârî, Savm, 50.

inancı, Allah rızası, Allah korkusu, dürüstlük, sadakat, çalışkanlık, helal rızık, iyilik gibi kavramların ilk algılanıp benimseneceği yer aile yuvasıdır. Temel eğitimini ailede alan çocuk sosyal ilişkiler kurma becerisini ve ahlaki değerleri de anne babasından öğrenir. “Hiçbir baba evladına güzel terbiyeden daha üstün bir hediye vermemiştir.”³¹

Anne, bebeğinin belli dönemde kendi sütü ile beslenmesine dikkat etmelidir. Kişisel kaygılarla çocuk bu haktan mahrum edilmemelidir. Kur’an, bu süt emme konusuna özel bir paragraf açarak işin önemini vurgulamıştır.³²

Çocuklara güzel isim koymak, helal yedirmek, din ve dünya konusunda bilinç vermek, ibadetleri öğretmenin yanı sıra onları sağlıklı büyütme, sevgi ile yetiştirmek ve vakti gelince evlendirmek de anne babaların temel sorumlulukları arasındadır.

Topluma Karşı Sorumluluklar

İslam’da esas olan bireysel sorumluluktur. Ancak mutlak bireysel hayat mümkün olmadığı için toplumla olan ilişkilerinde bireye önemli sorumluluklar yüklenir. Bu sorumluluklarımızın dayanağı “Müminler ancak kardeşler.”³³ “Mümin erkekler ve mümin kadınlar birbirlerinin dostlarıdır. İyiliği emreder, kötülükten alıkoyarlar...”³⁴ gibi ayetlerdir. Hz. Peygamber de pratik hayat-taki toplumsal görevlerimizi şöyle özetlemiştir: Davete gitmek, hasta ziyaretinde bulunmak, cenazeye gitmek, selam vermek, haksızlığa uğrayana yardım etmek, aksırana yerhamükelah (Allah sana merhamet etsin) demek, kendisi için istediğini başkası için de istemek.³⁵ Müslümanlar, ayet ve hadislerde belirtilen

31 Timizi, Birr ve Sıla, 33.

32 Bakara, 2/233.

33 Hucurât, 49/10.

34 Tevbe, 9/71.

35 Tirmizi, Edeb, 1; Buhâri, İkrâh, 7.

sorumlulukları yerine getirerek sevgi saygı, kardeşlik esasına dayalı huzurlu bir toplum oluşturmakla mükelleftirler.

Bireylerin yardımlaşma ve dayanışma içerisinde hareket etmesi, ihtiyaç sahiplerini gözetip bakıma muhtaç kimseleri himaye etmesi toplumsal huzurun sağlanmasında önemli bir adımdır. Aynı zamanda gerek günlük yaşantıda gerekse iş hayatında dürüstlüğü düstur edinip birlikte yaşadığımız insanlara güven vermek ve inandığımız değerleri tüm hayatımıza yansıtmak toplumsal bağlarımızı güçlendirecektir. Birlikteliğimizi perçinleyecek bu tür adımları çoğaltırken ilişkilerimizi zayıflatacak tutumlardan da kaçınmamız gerekir. Bu bakımdan görevlerini bilen, bilinçli ve seviyeli bireyler olarak ayrışma sebeplerini en aza indirmeli, toplumsal bütünlüğe ve güce katkı sağlamalıyız.

Çevreye Karşı Sorumluluklarımız

Allah yeryüzünü mükemmel bir düzen içinde yaratmış ve bu düzenin korunmasını insanın sorumluluğuna vermiştir. Geldiğimiz ve dönüp varacağımız sığınak olan toprak, solduğumuz hava, içtiğimiz su, yararlandığımız her çeşit hayvan çeşitli vesilelerle insanın dikkatine sunulmuştur. “Yeryüzünü imar” görevi kapsamında bütün bu unsurlar bize emanettir.³⁶ Bunun anlamı da insanların yeryüzünde birbirleriyle ve tabiatın kendisi ile uyum içinde yaşamaları gerektiğidir. Dolayısıyla Rabbimizin bir düzen üzere yarattığı doğayı koruyup çevremizi temiz tutmak, doğal kaynaklarımızı israf etmeden kullanmak ve bize emanet edilen bu dünyayı sonraki nesillere en güzel şekilde bırakmak görevimizdir.³⁷ Doğayı paylaştığımız bitkileri ve hayvanları koruyup onlarla sevgi ve merhamete dayalı bir ilişki içinde olmak, onları koruyup gözetmek de bu görevin bir parçasıdır.

36 Hüd, 11/61.

37 Rahmân, 55/7-8.

Sadece milletler olarak değil, bütün insanlık olarak da aynı geminin içindeyiz. Bu gemide ister birbirimize ister gemiye zarar verelim, nihayet kendimize zarar vermiş olacağız.

HZ. PEYGAMBER'İN ÖRNEKLİĞİNDE MÜMİNİN SORUMLULUK BİLİNCİ

*Prof. Dr. İsmail Hakkı ÜNAL
Ankara Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi Dekanı*

Yüce Allah Kur'an-ı Kerim'de, emaneti, göklere, yere ve dağlara teklif ettiği halde onların sorumluluğundan çekindikleri için kabul etmediklerini, halbuki insanın kabul ettiğini, insanın çok zalim ve cahil olduğunu bildirir.¹ İlk tefsir sahiplerinden olan Mukâtil b. Süleyman (ö. 150/767) bu emanetin, sevap ve ceza üzere, yani iyilik karşılığında sevap, isyan karşılığında ceza şartıyla Allah'a itaat (et-tâa) olduğunu, fakat göklerin ve yerin buna güç yetiremeyecekleri için, azâba düçar olma korkusuyla üstlenmekten çekindiklerini, ama insanın bunu kabul ettiğini, çünkü onun çok zalim ve cahil olduğunu belirtir. Onun açıklamasına göre Allah Âdem'e, bu emaneti taşıyıp taşıyamayacağını sormuş, Âdem de onda ne olduğunu öğrenmek istemiş, sevap ve ceza kaydıyla itaat olduğunu öğrenince kabul etmiş ve cennette iki saat gibi kısa bir süre geçmeden Rabbine isyan ederek emanete ihanet ettiği için Rabbi tarafından "zalûm" (hatasından dolayı nefesine zulmetmiş) ve "cehûl" (ceza ve sevab kaydıyla tâatı üstlenmesinin akıbeti konusunda bilgisiz) olarak nitelendirilmiştir.²

1 Ahzâb, 33/72.

2 Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîr*, Beyrut-h.1423, III, 510-511.

Allah'ın muradına ne kadar tercüman olduğunu bilmesek de bu açıklamanın, yaratılışları gereği Allah'a mutlak olarak boyun eğen insan dışındaki varlıklarla, akıl ve iradeyle donatılmış insanın seçme ve sonucuna katlanma özgürlüğünü anlatan güzel bir temsil olduğunu söylemek gerekir. İşte sorumluluk, Cenab-ı Hakk'ın insana teklif ettiği ve onun da yüklendiği bu büyük emanetin hakkını verme yükümlülüğünün adıdır. İnsanın diğer bütün sorumlulukları bu emanetin kapsamı dâhilindedir. Dünyada yaşayan ve Allah'ın nimetinden faydalanan diğer canlılardan insanları ayıran en önemli özelliklerden biri bu sorumluluk bilincidir. Bu bilinç, dünya üzerindeki her tasarrufumuzda, atalarımızdan yaşanabilir halde tevârüs ettiğimiz yeryüzünün, kıyamete kadar sürecek insan neslinin ve diğer mahlukâtın da yaşama alanı olduğunu bize sürekli hatırlatacaktır.

Sahabî Abdullah b. Ömer'in naklettiği bir hadiste Allah Resülü (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: *“Hepiniz birer çobansınız/ sorumlusunuz ve hepiniz yönettiklerinizden mesulsünüz. Devlet başkanı bir sorumludur ve yönettiklerinden mesuldür. Evin beyi bir sorumludur ve yönettiklerinden mesuldür. Evin hanımı da bir sorumludur ve yönettiklerinden mesuldür. Hizmetçi de efendisinin malı üzerinde bir sorumludur ve yönettiklerinden mesuldür.”*³

Çoban-sürü benzetmesiyle sorumluluk bilincinin önemine vurgu yapılan bu hadiste, bir yandan, akıllı ve ergen bütün bireylerin sorumluluğuna atıfta bulunulurken diğer yandan, idarecilik ve aile yönetimi gibi başkalarına karşı yükümlülük içeren görevleri üstlenenlerin daha ağır bir mesuliyet taşıdıklarına işaret edilmektedir.

Yukarıda açıklamasına yer verdiğimiz ayete göre, yer ve göklerin taşımayı kabul etmediği emaneti yüklenen insanoglu her şeyden önce Allah'a karşı sorumludur. *“Her nefis*

*kazandığına karşılık bir rehindir.*⁴ ayeti gereğince, herkes söz ve eylemlerinin, tutum ve davranışlarının hesabını büyük mahkemede Yüce Yaraticı'ya verecektir. “*Kendilerine elçi gönderilenleri sorgulayacağımız gibi, gönderilen elçileri de sorgulayacağız.*”⁵ ayeti bu hesaptan peygamberlerin de istisna edilmediğini göstermektedir.

Büyük mahkemedeki hesabı verebilmek için, imtihan dünyasındaki sorumlulukları yerine getirmek gerekir. Bu da insanın başta kendisi, ailesi ve yakınları olmak üzere bütün insanlara ve doğal çevreye karşı üzerine düşen görevleri ifa etmesiyle mümkün olur. Akıl ve irade nasıl insana özgü iki kabiliyetse, bunların sonucu olan sorumluluk bilinci de ona özgüdür. İnsan bu bilinçle diğer canlılardan ayırt edilir. Nasıl davranması gerektiğine bu yolla karar verir. Yaptıklarının sonuçlarına bununla katlanır. Vicdanında söz ve eylemlerinin muhasebesini bu duyguyla yapar. Kendilerine karşı yükümlü olduğu kimselerin hukukunu bu bilinçle korur.

Başkalarına karşı en ağır sorumluluğu taşıyanlar şüphesiz bir toplumun yöneticileridir. Yöneticilik, toplumsal hayatta üstlenilen en büyük sorumluluktur. Yerine göre, yüzlerce, binlerce, hatta milyonlarca kişi adına karar veren insanların taşıdıkları mesuliyetin ağırlığı, bunun nihâi hesabını Allah'a vereceklerine inanan müminler için büyük bir yükür. Hakkını verebilenler için binlerce hayır dua ve ebedî mutluluk vesilesi olan bu görev, kendi çıkar ve ihtirasları uğruna halkına zulmedenler için, giyeni her iki dünyada da yakıp kavuracak ateşten bir gömlektir. Onlar mahkeme-i kübrâda kendi hesaplarıyla beraber sorumlu oldukları kişilerden dolayı da hesap vereceklerdir. Onun için sevgili Peygamberimiz, istenmeden bir göreve talip olmayı uygun bulmamıştır.⁶ Geçmişte, idârî görevlerin

4 Müddessir, 74/38.

5 Arâf, 7/6.

6 Nesâî, Adâbu'l-kudât, 5.

manevi mesuliyetini çok iyi bilen bazı İslam büyükleri, talip olmak bir yana, kendilerine ısrarla teklif edilen görevleri kabul etmemişler, bu uğurda baskılara bile maruz kalmışlardır.

Hadiste, ailesinin çobanı olduğu bildirilen baba, aile bireylerinin maddi-manevi ihtiyaçlarını karşılamak, onları her türlü tehlikeye karşı korumak, çocuklarının iyi yetişmesi için elinden gelen gayreti göstermekle yükümlü ve sorumludur. Her ne kadar bu görevler günümüzde, eşler arasında belli ölçülerde paylaşılmış olsa da, işin ağırlığı yine erkek üzerindedir. O yüzden, bu sorumluluğu yerine getirmeyen kimse için Allah Resülü, “*Bakmakla yükümlü olduğu kimseleri ihmal etmesi kişiye günah olarak yeter.*”⁷ uyarısında bulunmuştur. Diğer taraftan, “*İki kızını ergenlik çağına kadar güzelce yetiştiren kimseyle kıyamette yan yana olacağını*”⁸ söyleyen Peygamber Efendimiz, kız çocuklarının hor görüldüğü bir toplumda, onları yetiştirme sorumluluğunu başarıyla yerine getiren ebeveynleri de övmüştür. Ailenin evdeki yükünü büyük ölçüde üzerinde taşıyan anne de, evine sahip çıkmak, çocuklarıyla yakından ilgilenmek, eşyle beraber, huzurlu ve mutlu bir aile ortamının oluşmasına katkı sağlamakla yükümlüdür.

Kişinin kendisi ve ailesi ile ilgili sorumluluk söz konusu olunca Selmân-ı Farişî ile Ebu'd-Derdâ arasında geçen olayı da hatırlamak gerekir. Bir gün Ebu'd-Derdâ'nın evine misafir olan Selmân, onun, gündüz ve gecesini ibadetle geçirip eşini de ihmal ettiğini bizzat müşahade edince bu duruma müdahale etmiş ve ona şu uyarıda bulunmuştur: “Rabbinin senin üzerinde hakkı vardır. Nefsinin senin üzerinde hakkı vardır. Ailenin senin üzerinde hakkı vardır. Her hak sahibine hakkını ver.” Olayı Peygamberimize anlatan Ebu'd-Derdâ'ya, Hz. Peygamber, “*Selmân doğru söylemiş*” buyurarak, kişinin Rabbine, kendisine ve ailesine karşı sorumluluklarını dengeli bir şekilde yerine

7 Ebû Dâvud, Zekat, 45.

8 Müslim, Birr, 149.

getirmesi gerektiğini hatırlatmıştır.⁹ Bir başka hadisinde de, bir mağarada gördüğü dünyadan el etek çekmiş bir keşişe özenip onun gibi yaşamak için izin isteyen bir sahâbîye, İslam'da ruhbanlığın olmadığını telmihen, “*Ben Yahudilik ve Hristiyanlıkla değil müsamahakâr hanif (tevhid) diniyle gönderildim.*”¹⁰ buyurarak bireysel ve toplumsal sorumluluklardan kaçınmanın doğru olmadığını anlatmak istemiştir.

Sorumluluk bilinci konusunda model alacağımız en güzel örnek şüphesiz Sevgili Peygamberimiz'dir. Ağlayan bir çocuğun annesine vereceği sıkıntıyı düşünerek uzun kıldırarak istediği namazı kısa kesen Allah Resûlü¹¹ sorumluluk duygusunun şaheser bir örneğini vermiştir. Taif'e vali olarak gönderdiği Osman b. Ebi'l-Âs'a, “*Ey Osman! Namazı hafif kıldır. İnsanları, içlerindeki en zayıfına göre değerlendir. Çünkü onların içinde yaşlı, küçük, hasta, uzakta olan ve ihtiyacı bulunanlar vardır.*”¹² tavsiyesinde bulunarak bu sorumluluk bilincini ashabına da aşlamak istemiş, ayrıca, bir yöneticinin nasıl olması gerektiğinin ipuçlarını vermiştir.

“*Biz hiç kimseye gücünün yettiğinden fazla yük yüklemeyiz...*”¹³ buyuran Cenâb-ı Hakk'ın murâdına uygun olarak, Hz. Peygamber de, “*Uyanana kadar uyuyandan, iyileşene kadar akıl hastasından, ergenlik çağına kadar çocuktan sorumluluğun kaldırıldığını*”¹⁴ bildirmiştir. Dini akıl sahiplerine teklif eden bir yaratıcının, aklını kullanamayacak durumda olanları sorumlu tutması düşünülemez.

Ebu Hüreyre'nin rivayet ettiği bir hadiste Peygamber Efendimiz arkadaşlarına şu soruyu yöneltir: “*Müflis kimdir, biliyor*

9 Buhârî, Savm, 51.

10 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 5/266.

11 Ebû Dâvud, Salât, 122.

12 İbn Mâce, İkâmetü's-salât, 48.

13 Mü'minûn, 23/62.

14 Ebû Dâvud, Hudûd, 17.

*musunuz?” Ashab, “Bize göre müflis, parası ve malı olmayan-
dır.” derler. Bunun üzerine Hz. Peygamber, “Ümmetimin müflisi,
Kıyamet gününe; namaz, oruç ve zekat görevlerini yerine getirdiği
halde, ona-buna sövmüş, iftira etmiş, şunun-bunun (haksız yere)
malını yemiş, kanını dökmüş, onu-bunu dövmüş olarak gelen kimse-
dir. Bu kişinin iyiliklerinin sevabından hak sahiplerine verilir. Borcu
ödenmeden sevabı biterse diğerlerinin günahları ona yüklenir, sonra
da cehenneme atılır.”¹⁵ buyurur.*

İlk bakışta bu hadisten çıkartabileceğimiz anlam, İslam’ın sadece belirli ibadetleri yerine getirmekle hakkı verilebilecek bir din olmadığı, Müslümanın da yalnızca bazı ritüelleri uygulayarak dini görevlerini tamamlamış sayılmayacağı hususudur. İnsanları rahatsız ederek, haklarını gasp ederek, onurlarını rencide ederek, onlara zulmederek iyi bir Müslüman olunamayacağı açıktır. Hz. Peygamber’in ifadesiyle bu kimse müflistir. Çünkü ahiret sermayesini denkleştirememiş, kazandıkları da hesap gününde borçlarına yetmemiştir. Hadisin manasını çok güzel kavrayan Yunus Emre bu gerçeği, yediden yetmişe herkesin anlayabileceği bir yalınlıkla şöyle ifade etmektedir:

Bir kez gönül yıktın ise bu kıldığın namaz değil

Yetmiş iki millet dahi elin yüzün yumaz değil

Hadisten çıkartabileceğimiz ikinci önemli husus, İslam’ın toplum içinde yaşanacak bir din olduğu gerçeğidir. Cenâb-ı Hak, elçileri aracılığıyla insanlara bazı kuralları, ilkeleri bildirmişse bunlar, bireysel olduğu kadar toplumsal hayatta da tezahür etmelidir. Kur’an’da ve sünnette yer alan pek çok hüküm insanlar arası ilişkileri düzenleyen kurallardır. O halde din sadece zihinlerde ve gönüllerde yer alan ve hayata yansımadağı için de ne olduğu anlaşılamayan soyut bir yapı değildir. Öyle olsaydı Hz. Peygamber, başkalarına yapılan haksızlıkları, cehenneme götüren davranışlar olarak nitelendirmezdi.

Sosyal sorumluluğun en güzel örneklerinden biri de Allah Resül'ünün (s.a.s.) 14 asır önce bugünkü sihhî karantinaya benzeyen şu uyarıyı yapmış olmasıdır: “Bir yerde veba olduğunu duyarsanız oraya gitmeyiniz. Bulduğunuz yerde olursa kaçmak için oradan ayrılmayınız.”¹⁶ Hicretin 17. yılında Şam bölgesinde ortaya çıkan vebâ salgınını oraya giderken yolda öğrenen Hz. Ömer, Abdurrahman b. Avf'ın az önce zikrettiğimiz hadisi haber vermesiyle geri dönmüştür. İşte Hz. Peygamber, insanların birbirlerine zarar vermesini önlemek için insan tecrübesiyle o devirde de bilinebilen bulaşıcılık olgusunun tedbirini adeta evrensel bir ilke olarak ortaya koymuştur.

Müminleri, bazen bir binanın tuğlaları,¹⁷ bazen bir bedenın uzuvları¹⁸ gibi niteleyen Peygamber Efendimiz, onları, birbirlerine destek veren, birbirlerinin dertleriyle dertlenen duyarlı bir toplum haline getirmeyi amaçlamıştır. Hodgamlık (bencillik) yerine diğergamlığı (başkalarını düşünmeyi), israf ve cimrilik yerine infak ve tasadduku, kabile asabiyeti yerine İslam kardeşliği ve dayanışmasını ikame ederek, karşılıklı sevgi, saygı ve yardımlaşmanın egemen olduğu bir ümmet oluşturmak istemiştir. Kur'an'ın ifadesiyle bu ümmet, “Allah'a iman eden, birbirlerine iyiliği tavsiye eden, kötülükten sakındıran, insanlık için çıkarılmış hayırlı bir ümmettir.”¹⁹ Şüphesiz böyle bir ümmet birbirlerine karşı sorumluluklarının bilincinde olan ve buna göre davranan bir ümmettir.

Yol üzerinde insanlara zarar verecek şeylerin kaldırılmasını bile imandan bir şube sayan²⁰ Allah Resül'ünün, başkalarına zarar verip vermemeyi imanla ilişkilendirmesi son derece anlamlıdır. Çünkü onun tarifine göre, “Müslüman, başkalarının

16 Müslim, Selâm, 100.

17 Buhârî, Salât, 88.

18 Buhârî, Edeb, 27.

19 Âl-i İmran, 3/110.

20 Müslim, İman, 58.

elinden ve dilinden salim olduğu; mümin ise, insanların, canları ve malları konusunda kendisinden emin olduğu kimsedir."²¹ Onun için, mümin, başkalarına zarar vermek bir yana, zarar verme potansiyeli taşıyan her hareketten de titizlikle kaçınmak zorundadır. Toplum içinde yaşayan insanlar, kendilerinden önce başkalarını düşünme alışkanlığını kazanırlarsa daha rahat bir hayat sürmenin yolunu da bulmuş olurlar. Çünkü önce başkalarıyla ilgili hesabı yapıp onlara bir zararlarının dokunmayacağı anlamadıklarında, kendi alanlarının sınırlarını daha kolay belirleyecek ve işlerini gönül huzuru içinde yapacaklardır. Her şeyin merkezine kendi çıkarlarını koyan insanlar etraflarına fazla bakmadıkları için, bu çıkarları elde ederken kimlere zarar verdiklerini ancak şikayetler çoğalınca anlarlar. Bu aşamadan itibaren çatışmalar ve düşmanlıklar başlayacağı için çoğu zaman iş işten geçmiş olur. İşte İslam dini, her şeyin merkezine kendisini koyan bencil insan yerine, başkalarını da hesaba katarak, onlarla barış ve huzur içinde yaşayacak insan modelini hedeflemiş, Allah Resûlü de söz ve tatbikâtıyla bunun nasıl başarılabileceğini göstermiştir.

Sevgili Peygamberimizin üzerinde durduğu sorumluluk bilincinin kapsamı evrenseldir. Yani Müslümanlar sadece birbirlerine değil, diğer din mensuplarına karşı da aynı duyarlılığı göstereceklerdir. Nitekim Medine'de, pazarlık esnasında Hz. Musa adına yemin eden ve bu yüzden bir Müslüman tarafından tokatlanan bir Yahudi, Peygamberimize gelerek, "Ey Ebu'l-Kasım! Benim zimmetim ve ahdim (korunma garantim ve anlaşmam) varken falancaya ne oluyor da bana tokat atıyor?" dedi. Peygamberimiz olayı öğrenince, kızgınlığı yüzünden belli olacak şekilde öfkelenmiş ve şöyle buyurdu: "*Allah'ın peygamberleri arasında üstünlük yarışması yoktur.*"²²

21 Tirmizî, İman, 12.

22 Buhârî, Enbiyâ, 36.

Görüldüğü üzere, hadiste, anlaşma gereği Hz. Peygamber'in ve Müslümanların güvencesi altında olan bir Yahudi, maruz kaldığı bir haksızlığı doğrudan Allah Resûlü'ne iletmiş, o da, bir arada yaşama olgusunu zedeleyen bu davranışından dolayı Medineli Müslümanı uyarmıştır. Ayrıca, hepsi de Allah'ın elçileri olan peygamberler arasında yapılacak bir fazilet yarışının, farklı dinlere mensup insanlar arasında ihtilaf ve kavgalara yol açabileceği düşüncesiyle böyle bir davranışı uygun bulmamıştır.

Sorumluluklarını yerine getirmeyen insanların sıklıkla sığındıkları tek şey yanlış tevekkül anlayışıdır. Her türlü tedbiri aldıktan sonra Allah'a güvenip, sonucu O'na bırakmak şeklinde tanımlanabilecek tevekkül, insan olarak yapabileceklerimizi ortaya koyduktan sonra gücümüzü aşan noktada Cenab-ı Hak'ın yardımını talep etmektir. Onun için Allah Resûlü, gerektiği yerde akıllarını kullanmayanların değil, her şeyi yaptıkları halde üstesinden gelinemeyecek durumlarla karşılaşanların Allah'a tevekkül etmeleri gerektiğine işaret etmiştir.²³ Bu yüzden Hz. Ömer, "Biz Allah'a mütevekkil insanlarız." diyerek başkalarının eline bakan bazı Yemenlileri, "Hayır, siz mütevekkil değil, müteekkil (hazır yiyici) kimselersiniz!" diyerek azarlamış ve "Mütevekkil ancak tohumunu toprağa atıp Allah'a tevekkül edendir."²⁴ demiştir.

Peygamber Efendimiz bazen, takdir karşısında alınacak tedbirin faydasından şüphe duyan insanları da uyarmıştır. Yarısı olan bir adamı ziyarete giden Allah Resûlü, tabip çağrılmasını istemiş, tabip gelince hasta (veya oradakilerin), "Ey Allah'ın Elçisi! Tedavi fayda verir mi?" sorusu üzerine Hz. Peygamber, "Sübhanellah! Allah yeryüzüne şifasını yaratmadığı bir hastalık indirmiş midir?"²⁵ buyurmuştur.

23 Ebû Dâvud, Akdiye, 28.

24 İbn Receb, *Câmiu'l-ulûm ve'l-hikem*, 441.

25 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 371.

Verdiğimiz örneklerden anlıyoruz ki sevgili Peygamberimiz ömrünü, imanlı, ahlaklı, erdemli ve sorumluluğunu müdrük bir toplum oluşturmak yolunda harcamıştır. Çektiği sıkıntılar, maruz kaldığı zulüm ve haksızlıklar bunun içindir. Ömrü boyunca hakkın ikamesi, zulüm ve haksızlıkların ortadan kaldırılması idealini gerçekleştirmek için çalışmıştır. Toplumsal sorumluluğun önemini ve nemelazımcılığın tehlikeli sonucunu insanlara şu güzel örnekle anlatmıştır: Allah Tealâ'nın çizdiği sınırlara riayet edenlerle etmeyen kimseler bir gemiyi altlı üstlü paylaşan topluluğa benzerler. Alta olanlar, su almak istedikleri zaman, üsttekilerin yanına çıkıp, "Biz kendi yerimizi delerek su alsak da sizi (üsttekileri) rahatsız etmesek..." deseler, onlar da bunları kendi hallerine bırakıp müdahale etmeseler, hepsi birlikte helak olurlar. Eğer mani olurlarsa, onlar da kendileri de hep birlikte kurtulmuş olurlar.²⁶

Hadis-i şerifin işaret ettiği gibi, aslında, sadece milletler olarak değil, bütün insanlık olarak da aynı geminin içindeyiz. Bu gemide ister birbirimize ister gemiye zarar verelim, nihayet kendimize zarar vermiş olacağız. Sadece milletler olarak değil, bütün insanlık olarak da aynı geminin içindeyiz. Bu gemide ister birbirimize ister gemiye zarar verelim, nihayet kendimize zarar vermiş olacağız. Birbirimizi öldürmek için geliştirdiğimiz silahlar, dünyaya hâkim olmak için ürettiğimiz teknoloji ve bunun yol açtığı çevre kirliliği ve tahribatı sadece düşmanımızı değil, dönüp dolaşıp bizi de vuracaktır. Çünkü dünyayı; her seslenişimizin yankısını alacak, her darbemizin rüzgarında savrulacak kadar küçülttük. Rakibe yaptığımız her salvo bumerang gibi er geç suratımızda patlayacaktır. O halde insanlık olarak, Allah'ın kutlu elçilerinin sesine kulak verelim. "Pervane gibi ateşe koşan bizleri, o ateşten korumaya çalışın"²⁷ sevgili Peygamberimizin himayesine sığınalım. Müslümanlığımızın hakkını verebilmek için onun örnekliliğini bir bütün olarak dikkate alalım.

26 Buhârî, Şirket, 6.

27 Müslim, Fedâil, 19.

Kadınıyla erkeğiyle 6rnek bir nesil olan sahabe, insan olarak yaratılmanın kendilerine y6klediği sorumluluğun b6y6kl6ę6n6 iliklerine kadar hissetmiş, M6sl6man olarak sorumluluklarını tam olarak yerine getirememekten korkmuşlardır.

SORUMLULUK BİLİNCİYLE YAŞAYAN ÖRNEK NESİL SAHABE

Prof. Dr. Adnan ADIGÜZEL
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Yüce Allah hiçbir varlığı boş yere yaratmamıştır. Canlı cansız her varlığın bizim bildiğimiz ya da bilmediğimiz sayısız görev ve fonksiyonları vardır. Dünyadaki düzen, yaratılan varlıkların fonksiyonlarını yerine getirmesiyle devam etmektedir. İnsan dışındaki hiçbir varlığın kendisine verilen görevin dışına çıkma imkânı yoktur.

Cenâb-ı Allah insanı diğer bütün varlıklardan farklı yaratmıştır. O, insan dışındaki diğer varlıklara nasıl olmaları, neler yapmaları gerektiğini emretmiştir. Onlar da bu emre uygun olarak, Allah'ın kendileri için belirlediği sınırlar çerçevesinde hareket etmektedirler. İnsanın diğer varlıklardan en önemli farklılığı ise, Allah'ın kendisine irade vermiş olmasıdır.

Allah, yapmasını emrettiği işlerin sorumluluğunu yerine getirip getirmemeyi yine insanın kendi isteğine bırakmıştır. Bu anlamda insan imtihana tabi tutulan bir varlıktır. Allah, yeryüzünde yarattığı her şeyi de insanın hizmetine vermiştir.¹ Böylece sorumlu olduğu görevleri doğru bir şekilde yapabilmesi için insana, başta akıl ve irade olmak üzere gerekli bütün donanımlar verilmiştir. İnsanın bu sorumluluğu Kur'an-ı

1 Lokmân, 31/20; Câsiye, 45/13; İbrahim, 14/32-33.

Kerim'de "emanet" olarak ifade edilmiştir. Tüm varlıklar içinde bu emanet görevini sadece insan kabul etmiştir.²

Yüce Allah tarafından insana emanet olarak verilen görev, yeryüzünü ıslah etmek ve her türlü bozgunculuğa karşı durmaktır. Aslında yeryüzündeki düzeni bozan da sorumluluğunun bilincinde olup onu korumaya çalışan da insandır. Bu anlamda insanlar arasında bitmeyen bir mücadele söz konusudur. Allah, peygamberler göndererek bu mücadelede iyileri desteklemiştir. Peygamberler insanlara görevlerini hatırlatmışlardır. Onlara, dünyayı ıslah için neyi, nasıl yapması gerektiğini göstermişlerdir. İnsanın ıslah anlamında yapması gereken en önemli sorumluluğu da adaleti sağlamak, zulüm ve haksızlıklara engel olmaktır. İnsan, varlıklar âlemindeki düzenin sağlanması için elinden geldiğince bu sorumluluğunu yerine getirmelidir.

İnsanın Allah'a, kendisine, diğer insanlara ve canlı cansız bütün varlıklara karşı sorumlulukları vardır. İnsanın görevi, bu sorumluluklarını yerine getirmek için son nefesine kadar çalışmaktır. Nitekim Allahu Tealâ Kur'an'da sürekli çalışmamızı, bir işi bitirince yenisine geçmemizi istemektedir.³ Hatta kıyametin kopacağını veya öleceğimizi bilsek bile... Peygamberimiz de bizlere böyle bir sorumluluk bilinci kazandırmak adına kıyametin kopacağını bilsek bile elimizdeki fidanı dikmemiz gerektiğini belirtmiştir.⁴ Buradaki mesaj, son nefesimize kadar yapabileceğimiz ne kadar doğru iş varsa yapmaya devam etmektir.

Öte yandan Cenâb-ı Allah insanı yeryüzünde halife olarak yaratmıştır. Halife olmanın yüklediği sorumluluk da, yeryüzünde doğru işler yapmak ve her türlü kötülüğü ortadan

2 Ahzâb, 33/72-73.

3 İnşirâh, 94/7; Hicr, 15/99.

4 Buhârî, *el-Edebül-müfred*, thk. Muhammed Fuad Abdulkaki, Dârul-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrût, 1989, 168; Heysemî, *Mecme'u'z-zevâid ve menba'u'l-fevâid*, thk. Hüsamüddin el-Kudsi, Mektebetu'l-Kudsi, Kâhire, 1994, IV, 63.

kaldırmaya çabalamaktır. Yani insanoğlu hem yeryüzünden istifade etmeli hem de onu imar ve inşa etmelidir. İnsan, Yüce Allah'ın kendisine emanet ettiği dünyayı güzelleştirmeli, birlikte yaşadığı diğer varlıkların haklarına da saygı göstermelidir.

Peygamberimizin (s.a.s.) ashabına öğrettiği yaşayış şeklinin temelini de bu sorumluluk bilinci oluşturmaktadır. Sonuçta o, iman eden, Yüce Allah'tan başkasına kulluk etmeyi kabul etmeyen, hayatlarını salih ameller yapmak üzere planlamış bir toplum ortaya çıkarmıştır.

“Salih amel” insanın, içinde bulunduğu ortama uygun olan en iyi ve en doğru davranışı sergilemesidir. Salih amelin temelinde kötülüklerle karşı durmak, kötülüğü iyiliğe dönüştürmek için çalışmak vardır. Bu anlamda Peygamberimiz (s.a.s.) Müslümanlara yanlış bir işle, bir kötülükle karşılaştıkları zaman onu engellemek hatta ortadan kaldırmak için canla başla çalışmaları gerektiğini bildirmiştir. Kötülüklerle fiilen müdahale etmeye gücümüz yetmiyorsa, sözlü şekilde uyanlarda bulunmalıyız. Şayet bunu da yapamıyorsa kötülüğün ortadan kaldırılması için çaresizliğimizi yenecek planlar yapmalıyız.⁵ Kur'an'da kötülüğü yapanlarla buna göz yumanların aynı akibete uğrayacakları bildirilmiştir. Kötülüğü görmezden gelmek onun bir parçası olmak anlamına gelmektedir.⁶

Sahabenin Sorumluluk Bilinci

Peygamberimizin (s.a.s.) terbiyesinde yetişmiş olan Müslümanlar kendilerine emanet edilen görev ve sorumlulukları yerine getirme konusunda çok hassas davranmışlardır. Onlar, ihmal ettikleri her bir sorumluluğun kendilerine ve topluma getireceği sonuçların bilincinde olarak hareket etmişlerdir. Zira ihmal edilen her görev, toplumda bir aksaklığa, huzursuzluğa ve kaosa sebebiyet vermektedir. İşte sahabe bu şuurla ve

5 Müslim, İman,78.

6 Arâf,7/163-165; Hüd, 11/116.

sorumluluklarının hesabının sorulacağını düşünerek yaşamışlardır.

İslam Tarihi kaynakları, yeni bir medeniyet inşâ eden sahabenin örnek davranışlarıyla doludur. İlk Müslümanlardan Hz. Ebû Bekir (r.a.), kendisi Müslüman olduktan hemen sonra ulaşabildiği tüm insanlara İslam'ı tebliğ etmeye başlamıştır. Daima Peygamberimizin yanında durmuş, onu bir an bile yalnız bırakmamıştır. Müslüman olduğu için çeşitli işkencelere uğrayan zayıf kişilere ve kölelere sahip çıkmış; malını, köleleri satın alarak azat etmeye harcamıştır. Onun halife seçildikten sonra ailesinin ihtiyaçlarını karşılamak için çalışmak istemesi sorumluluklarını yerine getirme hususundaki hassasiyetini gösteren çarpıcı bir örnektir. Hz. Ömer ve Ebû Ubeyde (r.a.), devlet başkanı sorumluluğunun büyüklüğüne dikkat çekerek onu bundan vazgeçirmişler, bütün vaktini Müslümanların yönetimine ayırması gerektiğini söylemişler ve geçimi için de kendisine bir maaş takdir etmişlerdir. Yaşamı boyunca başkalarına yardımı düstur edinen Hz. Ebubekir ölürken de arkasında bıraktığı insanların ihtiyaçlarını düşünmeye devam etmiştir. Ölmeden hemen önce, kendisine kefen olarak eski bir elbisesinin kullanılmasını istemiş, yeni elbiselerin yaşayanların daha çok işine yarayacağını ifade etmiştir.⁷

Peygamberimizin en yakın arkadaşlarından olan Müslümanların ikinci halifesi Hz. Ömer de görev ve sorumluluklarını yapma konusunda oldukça hassas davranmıştır. Bütün Müslümanların sorumluluğunu üstlendiğinin bilinciyle işlerini daima en iyi şekilde yapmaya çalışmıştır. Görev verdiği kişilerden de aynı hassasiyeti beklemiş, onları sıkı bir şekilde denetleyerek bu konuda gevşeklik göstermelerine fırsat vermemiştir. Kendinden önceki halife gibi devlet gelirlerinden bütün vatandaşların pay almasını sağlayan Hz. Ömer, yeni doğan bebekten başlayarak kadın, erkek, hür köle herkese mutlaka geçimlerini

7 İbn Sa'd, *Tabakâtu'l-kübrâ*, çev. Komisyon, Siyer Yay. , III, 188-240.

sağlayacak bir pay vermiştir. Gelirlerin daha adil ve düzenli dağıtılmasını sağlamaya çalışmıştır.⁸

Taşıdığı sorumluluktan dolayı Hz. Ömer'in, geceleri gözlerine uyku girmedığı zamanlar olmuştur. Bazı geceler şehirde dolaşarak herhangi bir sıkıntı olup olmadığını denetleyen bu adil halife, Medine'ye gelen tüccarların mallarının korunması sorumluluğunun kendisine ait olduğunu düşünmüştür. Bunu sağlamak için sabaha kadar nöbet tuttuğu da olmuştur. Hatta geceleri ağlayan çocukların derdiyle dertlenmiştir. Bu konuda kendisinin icraatından kaynaklanan bir sıkıntıyı dile getiren kadının sözlerinden dolayı gözyaşlarını tutamamış, sabahın ilk ışıklarıyla birlikte sorunun çözümü için gerekeni yapmıştır. O, sorumluluğunun büyüklüğünü şu sözlerle dile getirmiştir:

“Fırat'ın kıyısında ihmalden dolayı bir deve ölse, Allah'ın bundan dolayı da beni sorumlu tutmasından korkarım.”⁹ Millî şairimiz Mehmet Akif Ersoy bu ifadeyi, “Kocakarı ile Ömer” şiirinde, “Kenâr-ı Dicle'de bir kurt aşırsa bir koyunu, / Gelir de adl-i İlâhî sorar Ömer'den onu!” şeklinde ifade etmiştir.¹⁰

Hz. Ömer, halifeliği zamanında yaşanan kıtlık döneminde zekât/vergi toplamaya ara vermiş, şehirde aşevi kurarak her gün binlerce kişiye yemek dağıtmıştır. İhtiyaç sahiplerinden bazılarının evlerine yiyecek göndermiştir. Bu süreçte kendisi de halka ikram ettiği yemeklerden yemiş, insanlar doğru dürüst yiyecek bulamazken refah bir hayat sürmeyi doğru bulmamıştır. Onun, sorumluluğunu üstlendiği halkına karşı adaleti dillere destan olmuştur. Vefatından hemen önce halife seçimi konusu gündeme gelince bazı kişiler ona oğlu Abdullah'ı halife tayin

8 İbn Sa'd, *Tabakâtu'l-kübrâ*, III, s.343-350; Suyutî, *Halifeler Tarihi*, ter. A. Gündüz, Asalet Yay. İstanbul, 2018, 171.

9 İbn Sa'd, *Tabakâtu'l-kübrâ*, III, 354.

10 M. Akif Ersoy, *Safahat*, Yay. Haz. A. Adıgüzel. Kozan Belediyesi Kültür Yay. Ankara 2010, 94. Ayrıca bkz: Ahmet Önkal, “Kişilik Tahlili Bağlamında Hz. Ömer'de Sorumluluk Duygusu”, Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu, ed. Ali Aksu, Sivas 2018, II, 600.

etmesini önermişlerdir. Ancak o, oğlunun Müslümanların sorumluluğunu yüklenecek özellikte olmadığını söyleyerek bu teklifi reddetmiştir.¹¹

Bizler için sorumluluk timsali bir başka örnek de Ebû Eyyub el-Ensârî'dir (r.a.). Medine'ye hicret eden Peygamberimize evini açıp onun her türlü ihtiyacına koşan bu güzide sahabi, hem Peygamberimizle birlikte hem de onun gönderdiği diğer askerî birliklerde yer almıştır. Kendi sorumluluğunun asker olarak elinden geleni yapmak olduğunu düşünerek tüm seferlere mutlaka katılmaya çalışmış, ihtiyarlık günlerinde Emevîler dönemindeki İstanbul kuşatmasına bile katılmıştır.¹² Hz. Âişe'ye iftira atıldığı günlerde de büyük bir sorumluluk örneği gösteren Ebu Eyyub el-Ensârî (r.a.) bunun ancak bir iftira olduğunu ifade etmiş, fitne çıkarmak isteyenlere prim vermemiştir.¹³

Sahabenin en önemli özelliklerinden biri, yanlış bir şey gördüklerinde bu duruma müdahale etmeleridir. Hz. Aişe bu konuda öne çıkan isimlerdendir. Günlük hayatta ortaya çıkan bazı konularda uyarıda bulunmanın Müslümanların sorumluluğu olduğunu kabul eden Hz. Âişe, Peygamberimizin vefatından sonra hadis rivayetinde karşılaştığı yanlışları düzelterek nebevî mesajların sağlıklı bir şekilde aktarılmasına hizmet etmiştir.¹⁴

Hz. Âişe gibi diğer hanım sahabiler de hayatın her sahasında sorumluluklarını yerine getirme gayretinde olmuşlardır. Genellikle erkeklerin katıldığı gazalara onlar da iştirak etmiş, mücahitlerin yemek, su ve tedavi işlerine bakmış, içinde buldukları şartların gereği olarak silaha sarılmayı da bir

11 İbn Sa'd, *Tabakâtu'l-kübrâ*, III, 373-440.

12 İbn Sa'd, *Tabakâtu'l-kübrâ*, III, 557-559.

13 Vâkidî, *Megâzî*, Beyrût, 1989, I, 370.

14 Bkz: Bedreddin Zerkeşî, *Hz. Aişe'nin Sahabeye Yöneltiltiği Eleştiriler*, çev. Bünyamin Erul, Otto Yay. Ankara, 2020.

sorumluluk olarak kabul etmiş ve yeri geldiğinde fiilen de savaşa katılmışlardır.¹⁵

Sorumluluk bağlamında ilk Müslümanlardan Hz. Ebû Ubeyde b. Cerrah'ı (r.a.) da analım. O, Müslümanlar arasında fitne çıkmaması için örnek bir davranış sergilemiştir. Peygamberimiz onu Amr b. Âs komutanlığındaki bir orduya takviye birliğinin komutanı olarak göndermişti. İki grup birleşince sahâbeden bazıları İslam'a girme konusundaki önceliği ve dindarlığı sebebiyle komutanlığın Ebû Ubeyde'de olması gerektiğini savunmuşlardır. Amr b. Âs ise bunu kabul etmemiştir. Ebû Ubeyde, sorumlu davranarak Amr'ın komutanlığını kabul etmiş ve fitne çıkmasına meydan vermemiştir. Kendisi için komutanlığın önemli olmadığını belirterek Peygamberimizin ihtilafa düşmemeleri konusunda kendilerini uyardığını hatırlatmıştır.¹⁶ Hz. Ömer'in halifeliği döneminde Suriye bölgesinde başkomutan olarak görev yapan Ebu Ubeyde askerlerine ve bölge halkına karşı sorumluluklarını en iyi şekilde yerine getirerek birçok yeri savaş yapmadan almıştır. Halkın can ve mal güvenlikleriyle dinî özgürlüklerini teminat altına almıştır.¹⁷

Büyük bir sorumluluk bilinci taşıyan sahabe, sürekli olarak Allah'a hesap vermek konusunda mahcup olma kaygısı taşımışlardır. Kadınıyla erkeğiyle örnek bir nesil olan sahabe, insan olarak yaratılmanın kendilerine yüklediği sorumluluğun büyüklüğünü iliklerine kadar hissetmiş, Müslüman olarak sorumluluklarını tam olarak yerine getirememekten korkmuşlardır.¹⁸

15 Vâkidî, *Megâzî*, I, 249.

16 İbn Hacer, *el-İsâbe fî temyizi's-sahâbe*, III, 447.

17 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, Yay. Ş. Arnaut, H. Esed, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1985, I, 18,19.

18 İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 223,424,425; Zehebî, *Siyeru a'lâmu'n-nübelâ*, I, 18.

Sorumluluğu İhmalin Akıbeti

Peygamberimizin (s.a.s.) ashabından bazılarının zaman zaman sorumluluklarını ihmal ettiklerini de görmekteyiz. Bu durum onların felaketlerle karşı karşıya kalmalarına sebep olmuştur. Örneğin Uhud Gazvesi'nde bazı Müslümanların görevlerini ihmal etmeleri, bazılarının da savaş alanını terk etmeleri, onlarca Müslümanın şehit olmasına sebep olmuştur. Bu savaşta Peygamberimiz de yaralanmış, ölümle yüz yüze gelmiştir.¹⁹ Onların yaşadığı tecrübeler, sorumluluklarımızı yerine getirmediğimiz takdirde büyük felaketlerle yüzleşmek durumunda kalacağımızı göstermektedir. Bundan dolayı her birimiz görevimizi en iyi şekilde yerine getirmeliyiz. Ancak bu şekilde fert ve toplum olarak zafer, barış, güvenlik ve esenlik içinde yaşayabiliriz. Unutmamalıyız ki başımıza gelen her türlü musibet kendi sorumluluklarımızı ihmal etmemizden kaynaklanmaktadır.²⁰ Bir konuda yanlış yaptığımız, sorumluluklarımızı ihmal ettiğimiz takdirde hemen tevbe ederek bu yanlıştan dönmeli ve hatamızı telafi etmeye gayret etmeliyiz. Sahabe, yaptığı hatalardan ders alarak görevlerine daha sıkı sarılmış, bizlere bu hususta da örnek olmuşlardır. Kabirlerinin dünyanın dört bir yanına yayılmış olması, onların görevlerini hakkıyla yaptıklarının en büyük göstergesidir.

Sonuç olarak, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) bizlere örnek gösterdiği sahabe nesli, kendi döneminde üstlendikleri emanet görevini en iyi şekilde yerine getirmiştir. Onlar hayatın her anında, buldukları her makamda Allah'a hesap verme bilinciyle hareket etmişlerdir. Tüketmek yerine katkıda bulunmayı, yıkmak yerine yapmayı, can almak yerine can vermeyi tercih etmişlerdir. Müslümanlar olarak kurtuluşa erebilmek için bizler de sahabenin bıraktığı bayrağı devralarak hayatımızı aynı sorumluluk şuuruyla yaşamalıyız. Ahirette hesap vereceğimiz

19 Vâkidî, *Megâzî*, I, 232,239,244.

20 Şûrâ, 42/30.

bilinciyle hareket etmeli, iyilikleri desteklemeli, kötülükleri ortadan kaldırmaya çalışmalı, birbirimize hakkı ve sabrı tavsiye etmeliyiz.²¹ İster bir esnaf, tüccar, demirci, çiftçi, öğretmen, memur isterse idarî bir makamda olalım, işimizi en güzel şekilde yapmalı, sorumluluklarımız konusundaki ihmallerimizin kul hakkına gireceğini unutmamalıyız.

21 Asr, 103/1-3.

İslam, bir kimsenin en yakınlarından başlayarak tüm insanlığa ve tüm varlığa karşı hak ve sorumluluklarını açık ve net bir biçimde ortaya koymuştur.

İSLAM HUKUKUNDA HAK VE SORUMLULUKLAR

Prof. Dr. Soner DUMAN
Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Öğretim Üyesi

1. İslam Hukukunda “Hak” ve “Sorumluluk” Kavramları

Fıkıh ilmi, müstakil bir ilim olarak kurulduğu ilk andan itibaren “hak ve sorumluluk” kavramları temelinde gelişmiş bir ilim dalıdır. Nitekim fıkha dair ilk tanımın sahibi olan Ebu Hanife fıkhi “kişinin lehinde ve aleyhinde olanları bilmesidir” şeklinde tanımlamış, söz konusu tanım Hanefî hukukçular tarafından “kişinin haklarını ve sorumluluklarını bilmesidir” şeklinde açıklanmıştır.¹

“Hak” kelimesi “bâtıl” kelimesinin zıddı olup sözlükte “sabit”, “gerçek”, “doğru”, “varlığı kesin” gibi anlamlara gelmektedir.²

Hukukî bir terim olarak “hak” “kanun koyucu tarafından bir kimse lehine tanınan hak ve yetki veya bir kimse üzerine yüklenen yükümlülük” şeklinde tanımlanabilir. Böylece hak kelimesinin bir açıdan “yetki”, diğer açıdan “sorumluluk” anlamlarına geldiğini söylemek mümkündür.

1 Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrar*, I, 5; Sadruşşerîa, *et-Tavdih ale't-tenkih*, I, 17.

2 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 10, 49-51; Zebidî, *Tâcu'l-arûs*, 25, 167.

İslam hukuk literatüründe sorumluluğu ifade etmek üzere hak yanında “vecibe”, “ehliyet”, “mükellefiyet”, “emanet”, “iltizam” gibi kavramlar kullanılmıştır.

2. İslam Hukukunda Hakların ve Sorumlulukların Temel Özellikleri

2.1. Hakkın ve Sorumluluğun Konusu

Hak ve sorumluluğun konusu “bir şey yapma”, “bir şeyden uzak durma” veya “bir mal ödeme” şeklinde olabilir.

Söz gelimi Allah’ın kulları üzerinde hakkı, kulların da Allah’a karşı sorumluluklarından olan ibadetlerden namaz ibadeti “belirli zamanlarda belirli fiillerde bulunma” şeklinde yerine getirilir. Buna karşılık oruç ibadeti “Ramazan ayında tan yerinin ağarmasından güneşin batışına kadar belirli fiillerden uzak durma” şeklinde yerine getirilir. Zekât ise belirli şartları taşıyan kimselerin Kur’an’da belirtilen sınıflara belirli miktarda malı ödemesi yoluyla yerine getirilebilir.

Kul hakları ya da kullara karşı sorumluluklarımız da aynı şekildedir. Anne-baba, eş ve çocuklara iyi davranma “bir şey yapma” şeklinde bir yükümlülüktür. Onlara kötülükten, eziyetten uzak durma “bir şeyden uzak durma” şeklinde bir yükümlülüktür. Bunların nafakalarını ve ihtiyaçlarını temin etme “bir mal ödeme” şeklindeki yükümlülüklerimizdir.

2.2. Hakkın ve Sorumluluğun Meşruiyeti

Meşru olmayan bir şey hakkın ve sorumluluğun konusu olmaz. Söz gelimi ana-babaların çocuklarından dinen meşru olmayan bir şeyi talep etme hakları olmadığı gibi, çocukların da böyle bir talebi yerine getirme sorumluluğu bulunmamaktadır. Nitekim “Allah’a isyan olan durumda mahlûka itaat yoktur.”³ bu-yuran Hz. Peygamber yönetim yetkisine sahip olan kimselere

3 Müslim, İmâre, 39; Buhârî, Temennî, 10.

yönelik itaat hakkını, bunların emir ve uygulamalarının dinen meşru olmasına bağlamıştır.

2.3. Hakkın ve Sorumluluğun Tarafları

İslam hukukçuları hakları, sahipleri açısından temelde “Allah hakları” ve “kul hakları” şeklinde ikiye ayırmışlardır. Bir de bu ikisi arasında karma nitelikte bulunan haklar vardır. Karma nitelikli olan haklar içinde Allah hakları tarafı ağır basanlar bulunduğu gibi kul hakları tarafı ağır basanlar da bulunmaktadır. Böylelikle aslında haklar dört kısma ayrılmış olmaktadır. “Allah hakları” ifadesi doğrudan doğruya Allah’a karşı yerine getirilmesi gereken iman ve ibadetler yanında belirli bir şahsa özgü olmayıp kamu yararı mahiyetinde olan sorumlulukları da kapsamaktadır. Kul hakları ifadesi ise yalnızca insanlar değil canlı ve cansız tüm mahlûkatı kapsamaktadır. Kul hakkının muhatabı belirli bir şahıs ya da grup olup tüm toplum ya da insanlık değildir.

Sorumluluk İslam hukukunda “ehliyet” ve “emanet” kavramına dayandırılmıştır. İnsan, ehliyetle donatılmış olan ve emanetin kendisine yüklendiği sorumlu bir varlıktır. Yüce Allah bunu Kur’an’da şu şekilde belirtmiştir:

*“Biz emaneti, göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar bunu yüklenmekten çekindiler, (sorumluluğundan) korktular. Onu insan yükledi...”*⁴

Ehliyetin iki kısmı bulunmaktadır. Bunların ilki olan vücut ehliyeti “haklara ve borçlara sahip olabilme” ehliyeti anlamına gelip hayatta olan her insanda var kabul edilir. Bu ehliyete sahip olmak için akıl, buluş, temyiz şartı yoktur. Herkes hak ve borç sahibi olabilir. Söz gelimi yeni doğmuş bir bebek, ana-babasının vefat etmesi halinde miras hakkına sahip olur. Ehliyetin ikinci kısmı ise “hak ve borç doğurucu tasarruflarda bulunabilme” anlamına gelen “eda ehliyeti”dir. Bu ehliyet akıl ve temyize

4 Ahzâb, 33/72.

bağlıdır. Dolayısıyla akli melekesi olmayan akıl hastaları ya da henüz temyiz dönemine ulaşmamış olan çocuk eda ehliyetine sahip değildir. Bunlar açısından hukukî, cezaî veya dinî bir sorumluluk söz konusu değildir.

Temyiz dönemine ulaşan çocuk eksik eda ehliyetine sahip olup hukukî ve cezaî bir sorumluluğu söz konusu değildir. Dinî yükümlülüklerle gelince her ne kadar iman ve ibadetler ile henüz yükümlü olmasa da iman etmesi halinde imanı geçerli kabul edilir. Yine ibadet etmesi halinde bunun sevabını alır. Velilerin, velayetleri altındaki çocuklar temyiz dönemine ulaştığında onları namaz, oruç gibi ibadetlere alıştırmaları istenmiştir.

Bir kimse akli başında olarak ergenlik dönemine ulaştığında onun eda ehliyeti tam hale gelir. Bundan böyle dinî emir ve yasaklarla, hukukî müeyyidelerin tamamı ile yükümlü olur.

3. İslam Hukukunda Hakların Taksimi

Bir önceki başlıkta özet olarak ifade edildiği üzere İslam hukukçuları hakların dörtlü bir taksiminin bulunduğunu belirtirler. Buna göre haklar: a) Sırf Allah hakları, b) Allah hakkının baskın olduğu haklar, c) Sırf kul hakları, d) Kul hakkının baskın olduğu haklar olmak üzere dörde ayrılır.

Aşağıda “sırf Allah hakkı olan” ve “Allah hakkının baskın olduğu” hakları “Allah’a ve topluma karşı sorumluluklarımız” başlığı altında, “sırf kul hakkı olan” ve “kul hakkının baskın olduğu” hakları da “kullara karşı sorumluluklarımız” başlığı altında ikili bir taksimle ele alacağız.

3.1. Allah’a ve Topluma Karşı Sorumluluklarımız

Sırf Allah hakkı olan fiiller bir kimsenin hem Allah’a hem de topluma yönelik sorumluluklarını oluşturur. Bu türden olan fiillerin yerine getirilmesinde tüm toplumun hakkı bulunduğundan herhangi bir kimsenin bu türden olan hakların yerine

olarak fiil yoluyla değil terk yoluyla yerine getirilir. Oruç bir anlamda beden sağlığının şükürdür.

Zekât en önemli malî ibadettir. Zekât her ne kadar tamamıyla ibadet özelliğine sahip olsa da İslam toplumlarında fakir ile zengin arasında kurulan köprüdür. Bu, aynı zamanda zenginlerin fakirlere karşı en önemli sorumluluklarından da biridir.

Allah'a yönelik sorumluluklarımızdan biri de hem beden hem de mal ile yerine getirilen hac yükümlülüğüdür. Hac, evrensel İslam kardeşliğinin simgesi, mahşerin provası, İslam'ın doğduğu topraklarla buluşma, Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'in hatıralarını canlandırma ve yaşatmayı içinde barındıran bir ibadettir.

İslam'ın temellerini oluşturan namaz, oruç, zekât ve hac ibadetlerinin farzietini kabul etmekle birlikte bunları yerine getirmemek uhrevî açıdan "büyük günah" kapsamında değerlendirilir. Bu ibadetleri terk etmenin dünyevî hükmü konusunda ise mezheplerce farklı görüşler ileri sürülmüştür. Klasik fıkıh literatüründe kamu otoritesinin bu ibadetlerin yerine getirilmesini teşvik etmesi, bunların hafife alınmasını ve alenen terk edilmesini önlemeye yönelik tedbirler alması ile ilgili ifadeler yer almaktadır.

Allah'ın kulları üzerindeki haklarından biri de cihaddır. Cihad, İslam dininin ve Müslüman yurdunun korunması, Müslümanların din, can, mal, namus gibi temel değerlerinin savunulması için Müslümanlara yüklenen sorumluluklardan biridir.

Müslüman fertlerin, Allah hakkı kapsamında İslam topluma yönelik sorumluluklardan biri de fitir sadakası ve oşür⁵ gibi vergi özelliği taşıyan ibadetleri yerine getirmektir.

5 Zekât ibadeti fitre ve oşürden farklı olarak sırf ibadet özelliği taşır. Bu sebeple çocuklar ve akıl hastaları zekâtla yükümlü olmazlar.

çıkarılan madenlerin beşte birinin devlete ödenmesi de Allah hakları kapsamında görülür.

İnsanların ırz ve namuslarına dil uzatmama, onların onurlarını ve şahsiyetlerini zedeleyecek tavır ve tutumlardan uzak durma da “Allah hakkı” kapsamında ele alınan hususlardan biridir. Suçsuz bir kimseye zina iftirasında bulunmak büyük günahlardan sayılmış olup bu suçu işleyenler Kur’an’da belirtildiği üzere seksen sopa vurulmak ve bundan böyle şahitliklerinin kabul edilmemesi ile cezalandırılırlar.

3.2. Kul Hakları

Bu başlık ile tüm insanlığa değil de belirli bir şahsa, gruba yönelik haklar ve sorumluluklar kastedilmektedir.

Kulların birbirine yönelik en büyük sorumluluğu birbirinin can, mal, namus, kişilik gibi temel değerlerine saygılı olmak, yardıma muhtaç olanlara yardım etmektir.

İslam, cana yönelik her türlü haksız saldırıyı haram kılmış, adam öldürmeyi en büyük günahlardan kabul etmiştir. Bunlar için dünyada kisası öngörmüş, âhirette ise bu suçları işleyenlerin –tövbe etmemesi halinde- cehennem azabıyla cezalandırılacağını belirtmiştir. Canın korunmasına yönelik sorumluluklar arasında başkasının canını ya da sağlığını tehlikeye düşürecek her türlü davranıştan uzak durma ve bu konuda her türlü tedbiri alma sorumluluğu da gelmektedir.

İslam, insanların mallarına yönelik hırsızlık, gasp vb. her türlü haksız fiili haram kılmakla kalmamış aynı zamanda faiz, kumar, rüşvet, alım-satımda hile gibi yollarla başkasının malını haksız yolla yemeyi de haram kılmıştır. Bu şekilde başkasının malını haksız yollarla yiyenlere karşı kamu otoritesine dünyevî cezalar belirleme yetkisi tanınmış, âhirette de bu suçları işleyenlerin ağır bir biçimde cezalandırılacağı belirtilmiştir.

İslam, bir kimsenin en yakınlarından başlayarak tüm insanlığa ve tüm varlığa karşı hak ve sorumluluklarını açık ve net bir biçimde ortaya koymuştur.

İnsan için ilk hak ve sorumluluk aile çevresinde gelişir. Ana-baba ve çocukların birbirine karşı bir takım hak ve sorumlulukları vardır. Ana-babaların çocuklarına yönelik sorumlulukları onların maddî ihtiyaçlarını temin etmek, helal kazançlarla beslemek, kendilerine güzel isim koymak, temel dinî bilgileri öğretmek, ahlakî erdemleri kazandırmak, onlara şefkat, merhamet ve adaletle muamele etmek, hayata hazırlanmaları ve düzgün bir yuva kurmaları konusunda kendilerine rehberlik etmektir. Çocukların da ana-babalarına karşı sorumlulukları onlara saygılı davranmak, dine aykırı olmayan isteklerine itaat etmek, muhtaç durumda bulunuyorlarsa ihtiyaçlarını gidermek, hizmete ihtiyaç duyduklarında hizmetlerini yapmaktır.

Aile içinde eşler arasında da karşılıklı hak ve sorumluluklar söz konusudur. Erkek ailenin geçimini temin etmek, eşine saygı, sevgi ve merhametle davranmak, onun meşru ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmakla yükümlüdür. Kadın da kocası ile iyi geçinmek, evin sevk ve idaresi konusunda kendisine yardım etmekle yükümlüdür.

Kişinin ailesinden sonra en büyük sorumluluğu akrabalarına karşıdır. İslam akrabalarla ilgilenmeyi emretmiş (sıla-i rahim), akrabayla ilgilenmenin dünya ve âhirette kişiye kazandıracığı olumlu özellikleri zikretmiş, akraba ile ilgi ve alakayı kesmeyi kesin bir biçimde yasaklamıştır.

İslam'da önem verilen bir başka husus da komşu haklarıdır. Bu kapsamda komşuya iyi davranılması, söz ve davranışlarla komşulara rahatsızlık verilmemesi, komşunun ihtiyaç duyduğu şeylerin onlardan men edilmemesi, bir sıkıntısı olan komşunun sıkıntısını gidermek için gayret gösterilmesi emredilerek komşulara karşılıklı hak ve yükümlülükler getirilmiştir.

İslam, “kul hakkı” kavramını yalnızca kendi dindaşlarımıza değil tüm insanlara yönelik genişlikte kullanmıştır. İslam dinine ve Müslümanlara karşı düşmanca tavırları bulunmayan gayri Müslimlerle iyi ilişkiler içinde bulunmak ve onlara adaletli davranmak dinimizin emirleri arasında yer alır.⁶

İslam’da kul hakkı kavramının hayvanları da kapsadığı, her Müslümanın hayvanlara karşı davranışlarından da âhirette sorguya çekileceği önemle vurgulanmıştır. Allah Resûlü hayvanlara gösterdiği iyi davranış sebebiyle cenneti hak eden ya da gösterdiği kötü davranış sebebiyle cehennemlik olan kimselerin bulunduğundan söz ederek “kul hakkı” kavramını tüm canlıları kuşatacak bir seviyeye çekmiştir. Dahası “*Kıyamet koparken bile olsa elinde fidan bulunan onu diksin.*”⁷ buyuran Hz. Peygamber, bir fidanın kısa süreliğine de olsa yaşama hakkına saygı duyulması gerektiğini belirterek kul hakkı kavramını olabilecek en geniş noktaya yükseltmiştir.

4. Hakların Kullanımının Sınırlandırılması

İslam hukukunda hakkın kullanılması belirlenen ölçü ve sınırlar içinde kalmalıdır. Kişi hakkını kullanırken başkasına zarar vermekten kaçınmalı, hakkını kötüye kullanmamalıdır. Bir anlamda bu hususlar hakkın kullanımında kişiye düşen sorumluluklardır.

6 Mümtehine, 60/8.

7 İbn Hanbel, *Müsned*, XX, 296, no: 12981.

KAYNAKÇA

Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr şerhu Usûli'l-Bezdevî*, Dâru'l-kitabi'l-İslâmî, yy, ty.

Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Müessesetü'r-risale, yy, 2001.

Bardakoğlu, Ali, "Hak", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/hak#2-fikih> (30.03.2020).

el-Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, Dâru İbn Kesîr, Beyrut, 1987.

es-Senhûrî, Abdürrezzak, *Mesâdiru'l-hakk*, Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, Beyrut, ty.

ez-Zerkâ, Mustafa Ahmed, *el-Medhal ilâ nazariyyeti'l-iltizâmi'l-âmmе fi'l-fıkhi'l-İslâmî*, Dâru'l-Kalem, Dimaşk, 1999.

Müslim, *el-Câmiu's-sahîh*, Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, Beyrut, ty.

Sadruşşerîa el-Mahbûbî, *et-Tavdîh fi halli ğavâmidi't-Tenkîh* (et-Telvîh ile birlikte), Mektebetü Sabîh, yy, ty.

Sava Paşa, *İslam Hukuku Nazariyatı Hakkında Bir Etüt, I-II*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2018.

Şaban, Zekiyyüddin, *Usulü'l-fıkhi'l-İslâmî*, Mektebetü'l-İrşad, İstanbul, 2016.

Güneş, yağmur, bulut, su, toprak, yiyecekler birer imkân olduğu kadar, peygamber gönderilmesi ve kitap indirilmesi de birer imkândır. Bizi kuşatan doğal ortamla birlikte kadın ya da erkek, şu ya da bu ırktan yaratılmış olmamız da içinde bulunduğumuz şartlardır. İnsan, Allah'ın yarattığı ve bahsettiği bütün bu imkânlar ve şartlar içerisinde imtihana tabi tutulmaktadır.

KURALLA SORUMLULUK ARASINDA İNSAN

Prof. Dr. Cağfer KARADAŞ
Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi

Allah'ın Evrene Koyduğu Kurallar: Âdetullah

Yüce Allah, görüneniyle ve görünmeyeniyle (şâhit ve gâib) evreni yaratmış, hikmeti ve adaleti doğrultusunda onun için işleyiş kuralları/kanunları belirlemiştir. Hem yaratma boyutunun hem de yönetme boyutunun kendisine ait olduğunu “*Yaratma da yönetme de yalnızca O’na aittir.*”¹ ayetiyle açıklamıştır. Ancak Yüce Allah, bu kuralların kendi yaratması, emri ve izniyle işlediğini fark etmemiz için olağan akışın dışında birtakım yaratmalarda bulunabileceğini de bize bildirmiştir. Nitekim “*Allah dileseydi, sizi tek bir ümmet yapardı.*”² gibi bazı ayetler Allah’ın bu olağan işleyişi bozabilme gücü ve iradesini bildirmektedir. Bazılarının iddia ettiği gibi Yüce Allah evreni başıboş veya kendi kendine işleyen otomatik bir yapı olarak bırakmış değildir. Aksine evrene yönelik sürekli tasarrufta bulunduğunu “*O her an yaratma halindedir.*”³ ayetiyle bildirmiştir. Evren içindeki olağan işleyiş *âdetullah*, olağan dışı gelişme ise *harikulâdedir*.

1 Arâf, 7/54.

2 Mâide, 5/48; Hüd, 11/118.

3 Rahmân, 55/29.

Âdetullah denilen olağan olay, sebep-sonuç ilişkisi içerisinde cereyan eden, uzaydaki hareketlerden dünyadaki en küçük titreşime kadar evrende tekrarlanan/periodyk tüm gelişmelerdir. *Harikulâde* denilen olağandışı olay ise, mucize ve keramet gibi sebep veya sonuçtan birisi bulunmayan, bir kere gerçekleşen ve benzeriyle tekrarlanmayan olaylardır.⁴ Nitekim duyular dünyasında cereyan eden olaylardaki sebep-sonuç ilişkisi *âdetullah* çerçevesinde her ne kadar zorunlu gibi görünse de, Yüce Allah'ın evrene her an müdahale ettiği gerçeği, bu ilişkinin zorunluluğunu ortadan kaldırırken *mucize* ve *keramet* gibi olağandışı olayların sistem içindeki gerçekliğini bize gösterir.⁵

Şu bir gerçek ki, insan aklının her olayın sebep ve sonucunu bütün boyutlarıyla kavraması imkân dâhilinde değildir. Nitekim bilgi ve tecrübe eksikliği, akıl yanılması veya kasıtlı yorumlarla gerçeğin gölgelenmesine sıkça rastlanılmaktadır. Bu doğrultuda olağan birçok olay olağandışı, yine olağandışı birçok olay da olağan şeklinde yorumlanabilmektedir. Sözgeliimi modern zamanlarda peygamberlerin elinde gerçekleşen *mucizeler* çeşitli yorumlarla olağan derecesine indirgenirken, gerçekte olağan olan bazı hâdiseler bir kısım çevrelerce *keramet* olarak nitelenebilmektedir. Geçmişte müşriklerin, günümüzde ise pozitivistlerin, izah edemedikleri bu tür olayları *büyük* şeklinde nitelemeleri, benzer bir yaklaşımdır. Bu durumda hem akıl yanılmasının önüne geçmek hem de saptıncı yorumları etkisiz hale getirmek için en sağlıklı yol, vahyin ışığında ortaya konulan yorumlara başvurmaktır.

Allah'ın Beşere Yönelik Kuralları: Sünnetullah

Yukarıda zikredilen evrendeki tabiat kanunlarının yanında başta insan olmak üzere akıl ve irade sahibi varlıklara yönelik Yüce Allah'ın beşeri veya içtimai düzenlemesi söz konusudur.

4 Ahmed el-Ferhafî, *Şerhu Şerhi'l-Akâid*, İstanbul ts. Asitane, 577.

5 Hocazâde, *Tehâfütü'l-Felâsife*, Mısır 1302, 98-99; Çağfer Karadaş, *Kelam Düşüncesinde Evren ve İnsan*, Bursa 2011, 79-87.

kaybetti. Allah'ın emrine uysaydı mükâfat görecekti, uymadığı için cezaya çarptırıldı ve ilahî rahmetten kovuldu. Hz. Adem ve Havva ise *yasakla* imtihan edildiler. Buldukları yerde her şey serbest kılınmış, tek bir ağaç yasaklanmıştı. Şeytan, o ağacın kendilerini *ebedî kılacağı, melekleştireceği* veya *mülk sahibi yapacağı* vesvesesiyle onları kandırmıştı.¹⁰ Onlar her ne kadar şeytanın vesvesesine kanarak yasağı çiğnemek suretiyle içinde buldukları nimetleri kaybetmişlerse de, hemen akabinde pişmanlıklarını bildirmek ve tövbe etmek suretiyle şeytan gibi ilahî rahmetten kovulmaktan kurtulmuşlar ve Allah'ın af ve mağfiretiyle tertemiz olmuşlardır.

Bu olay, hem *âdetullah* denilen tabiat kanunlarını hem de *sünnetullah* denilen beşere yönelik kanunların işleyişini insana öğretmek bakımından son derece kayda değerdir. Buradaki *âdetullah* tabiatın bir parçası olan ağacın insana *ebedilik* ve *meleklik* özelliği kazandıramayacağıdır, çünkü o ağaç bunun için yaratılmamıştır. Bazı çevrelerin uydurduğu âb-ı hayat, yıldız falcılığı, tılsımlı nesne veya bir eşyadan medet ummak gibi anlayışlar da bu doğrultuda âdetullaha aykırı batıl inanışlardır. Bu şekilde bir insan, *âdetullahın* aksine davranırsa yani Allah'ın belli bir işlev için yarattığı bir şeyi amacı dışında kullanmaya veya göstermeye kalkışırsa, *sünnetullahın* hışmına uğramaktan kurtulamaz.

Bu kıssada ifade edildiği şekliyle *sünnetullah*; *Allah'ın nime-tine şükretmek, emrine itaat etmek ve yasağından kaçınmak; bunlara uyulmaması durumunda ise ilahî rahmetten mahrum kalmaktır*. İster cin ister insan olsun bir kulun, Allah'ın kendisini akıllı ve iradeli yaratmış olması nimetine şükretmesi, secde emrine itaat etmesi, ağaç yasağına saygı göstermesi gerekirken aksi tutum takınarak isyan etmesi, kendisine yönelik muamelenin gazap şeklinde gerçekleşmesine sebep olmaktadır. Bu nedenle Yüce Allah, Fâtiha suresinde, “(Ya Rabbi) bizi doğru yola ilet, nimet verdiğin kişilerin yoluna, gazabına uğramış veya sapmış kimselerin

10 Arâf, 7/20. Tâ-hâ, 20/120.

ayetin tefsirini yapmıştır. Bununla birlikte “*Çalışmasının karşılığını ileride mutlaka görecektir.*”¹⁷ ayeti ile söz konusu hadisin başında geçen “*Ameller niyetlere göredir*” ifadesi, ahiretteki değerlendirmenin *sünnetullah* üzerinden yani ilahî kanunlara uygunluk kriterine göre gerçekleşeceğini bildirmektedir.

Müslümanlar, her iki dünyada da başarılı olmak istiyorlarsa hem tabiat kanunlarına hem de ilahi kanunlara riayet ederek yaşamalıdır. Bu iki kanunun karıştırılması, her iki alanda da başarısızlığı beraberinde getirir. Peygamberimiz zamanında yaşanan hurma olayı buna çarpıcı örnektir: Hicretten sonra Medinelilerin hurmalarını aşıladığını gören Hz. Peygamber, “*Bunun bir faydasının olacağını zannetmiyorum.*” demişti. Bunun üzerine Medineliler hurma aşulamaktan vazgeçmişler, ancak o yıl üretimde ciddi bir düşüş meydana gelmişti. Durum Hz. Peygamber’e arz edildiğinde, “*Ben ancak bir beşerim. Size dininizle ilgili bir şey söylersem, bunu hemen alın (uygulayın). Kendi düşüncemle bir şey söylersem unutmayın ki ben sadece bir beşerim. Siz dünya işlerini benden daha iyi bilirsiniz.*”¹⁸ buyurmuştu. Çünkü hurma yetiştiriciliği tabiat kurallarına bağlı bir iştir. Hakkında yeterli malumat ve tecrübe olmadan görüş bildirildiğinde aksi sonuç doğurması kuvvetle muhtemeldir. Bu yüzden Peygamberimiz “*Siz dünya işlerini benden daha iyi bilirsiniz.*” buyurarak hem tecrübeye işaret etmiş hem de her iki kanunun birbirine karıştırılmaması gerektiğini bildirmiştir. Onun Güneş ve Ay tutulmasında da benzer ikazları söz konusudur. Güneş tutulması anında küsuf namazı kılınmasının hikmeti, Güneş’i tutulmaktan kurtarmak değil, Allah’ın tecelli eden ayeti karşısında itaat ve tazarru secdesinde bulunmaktır. Bu namaza kıyasla salgın bir hastalık anında toplu namaz kılmaya ve dua etmeye kalkışmak, hem her iki kanuna aykırı davranıp salgının yayılmasına sebebiyet vermek hem de ibadette kıyas olmayacağı ilkesini unutup bidat üretmek anlamına gelir. Çünkü o dönemde de

17 Necm, 53/40.

18 Müslim, Fedâil, 140-141.

*gösterdik, artık isterse şükreden olur, isterse nankör.*²⁰ ayetinde işaret edildiği gibi iradesinin hem itaat yönünde hem de isyan yönünde kullanılmasına izin verilmiş olmasıdır. Tabii ki bu özgürlüğün bir bedeli olacak yani *sünnetullah* gereği kişi, iradeyi kullanma yönüne göre bir karşılık görecektir.²¹

Allah'ın yaratması, kazası ve kaderi, kul tarafından sorumluluktan kurtulmanın bir mazereti olarak ileri sürülemez. Çünkü insan fiillerinde Allah'ın yaratması, kulun iradesinin bulunmasına göre gerçekleşir. Bu, Allah'ın adaleti ve hikmeti gereğidir. Bundan dolayıdır ki kader ve kaza, iradesi dâhilinde olmayan bir fiili yapmaya kulu zorlamaz. Yüce Allah'ın kulun fiilini takdir ve yaratması, bu fiiller için tahsis edilen zaman ve mekânları yaratması gibidir. Öyleyse kul için zorlayıcı bir etken olmayan kaza ve kaderin mazeret olarak ileri sürülmesinin bir geçerliliği yoktur. Çünkü fiili işlediği anda kaza ve kader gibi zorlayıcı bir etken tasavvuru kişinin zihninde bulunmamaktadır. Bu yüzden kişi işlediği fiili, özgür iradesi ve kendisine verilen güçle gerçekleştirmektedir. Hem kendisi hem çevresi işlenen fiili kula nispet eder, iyilik yaparsa mükâfatını göreceğini, kötülük yaparsa da cezasını çekeceğini bilir.²²

Sorumluluğun Karşılığı

İnsana verilen imkânların ve oluşturulan şartların bir bedeli ve karşılığı tabii ki olacaktır. Çünkü insan bu çerçevede imtihana tabi tutulmaktadır. Nitekim dünyada aldığımız her kararın bir bedeli olmaktadır, bunların iyi ya da kötü bir takım karşılıkları ile yüz yüze gelmekteyiz. Dinî hususlarda da aldığımız

20 İnsân, 76/3.

21 Mâtürîdî, *Te'vilât Ehli's-Sunne*, nşr. Fatıma Yusuf el-Hiyemî, Beyrut 1425/2004, V, 347.

22 Mâtürîdî, *Kitâbü'l-Tevhîd*, nşr. Bekir Topaloğlu, Muhammed Aruçi, Ankara 2017, 411-412; Mâtürîdî, *Te'vilât Ehli's-Sunne*, I, 241; II, 173; Ebü'l-Muîn en-Nesefî, *Tebşiratü'l-Edille*, nşr. H. Atay, Ş.A. Düzgün, Ankara 2004, II, 313.

kararların karşılıklarını, kısmen bu dünyada ama esas itibariyle öte dünyada göreceğiz ve yaptıklarımızla yüzleşeceğiz. Nitekim verilen nimetlerin değerini bilmeyenlerin, kendilerine tanınan özgürlüğü kötüye kullananların hem dünyada hem ahirette cezalarını çekeceklerini Yüce Allah bize şöyle bildiriyor: “Allah dünya hayatında onlara rezillik tattırır. Ahiret azabı elbette daha büyük olacaktır. Keşke bilselerdi!”²³

Dünya hayatında bizi kuşatan *âdetullaha* yani tabiat kurallarına uymadığımız takdirde ise bedeliyle hemen yüzleşmemiz söz konusudur. Her ne kadar irademiz dışında gerçekleşmesi dolayısıyla tabiat olaylarının kendilerinden sorumlu olmasak bile, onlara karşı tedbir almak ve zararlarından kaçınmak noktasında sorumlu olduğumuz bir gerçektir. Bu yüzdendir ki, dinimiz *zarûriyyât* denilen *canın, dinin, aklın, neslin ve malın* korunmasını emretmiştir. Bu çerçeveden olmak üzere deprem, sel ve salgın hastalıklar gibi olaylar karşısında tedbir almak yani kendimizi ve çevremizi korumak gibi bir sorumluluğumuzun olduğu unutulmamalıdır.

Sorumluluğu Takviye: Dua

Yüce Allah insanın yanında, yanı başındadır; görür, gözetir, sesini işitir, halini bilir ve anlar; çaresiz ve yetersiz kaldığında, dua edip yakardığında karşılığını verir: “Kullarım beni sana sorduklarında (bilsinler ki) ben çok yakındayım. Dua ettiğinde duasına karşılık veririm. Öyleyse onlar da benim çağrıma uysunlar, bana inansınlar ki, doğru yola girmiş olsunlar.”²⁴ Çünkü dua kulun kendi acizliğini ve Rabbinin engin kudretini bilmesi ve itiraf etmesidir. Çaresizliği yaşamayan ve yetersizliği tatmayan yardım istemeyi bile bilmez. Çünkü o kendisini her şeyden müstağni görür ve herkese sırtını döner. Biriktirdiği malın, yetiştirdiği

23 Zümer, 39/26.

24 Bakara, 2/186.

evlatların ve sahip olduğu gücün kendisini ebedî kılacağını veya ebediyen başkalarına muhtaç etmeyeceğini zanneder.²⁵

Kendini bilen, sınırlarının farkına varan insan dua ile mevcut imkânlarının daha verimli olması ve şartlarının daha elverişli hale gelmesi için Allah'ın desteğine başvurur. Allah'ın bilgisinde ve takdirinde bir değişiklik olmaz ama “*Onlar Allah'ın ilminden hiçbir şeyi kavrayamazlar.*”²⁶ ayeti gereği bizim bilemeyeceğimiz imkânların olması muhtemeldir. Bunun anlamı, Yüce Allah'ın dua hususunda bize merhamet ve mağfiret kapılarını sonuna kadar açık tuttuğudur.²⁷ Duasız bir kulluğun anlamının olmayacağı da “*De ki, sizin dualarınız olmasa Rabbim size niye değer versin!*”²⁸ âyetiyle ifade edilmektedir. Öyleyse dua bir yönüyle Yüce Allah'tan talepte bulunmak, diğer yönüyle kulun kulluk bilincine varması ve sınırlarını görmesidir. Bir başka deyişle dua, imkân ve şartlarını verimli kullanma hususunda Allah'a müracaattır. Dua belki kulun kaderini değiştirmez ama ilahî rahmeti celbeder. Çünkü dua bir iyi niyet beyanıdır ve her iyi niyetin Allah katında mükâfatı vardır.²⁹

Sonuç olarak Yüce Allah insanı ortaya çıkan olgu ve olaylarla değil; niyet, azim ve kastıyla yargılar. Çünkü iyilik ve kötülük insanın iradesine göre belirlenir ve insan ancak kazandığıyla sorumlu tutulur.

25 Hümeze, 104/2-3.

26 Bakara, 2/255.

27 Çağfer Karadaş, *Kaderin Sırrını Anlamak*, Ankara 2018, 135.

28 Furkân, 25/77.

29 Çağfer Karadaş, *Kadere İman*, Ankara 2015, 63.

Sosyal sorumluluklarının idrakinde olan herkes, gücü nispetinde sevgi ve saygı bağlarını güçlendirmeli, meşrû bir çerçevede çalışma hayatına katkıda bulunmalı, ihtiyaç sahiplerine yardım elini uzatmalı ve insan hayatının bütün alanlarında adalet mekanizmasına hayatiyet kazandırmalıdır.

TOPLUMSAL HUZURU SAĞLAMADA SOSYAL SORUMLULUKLARI YERİNE GETİRMENİN ÖNEMİ

Prof. Dr. Ramazan ALTINTAŞ
Selçuk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dekanı

Giriş

Dinimizde, akıl sahibi olan ve ergenlik çağına adım atan kadın ve erkek her Müslüman, Allah'ın kendilerine yüklediği fiillerden sorumlu tutulmuştur. Bu âlemde hiçbir varlık başıboş değildir. Hayvanlar, bitkiler ve cansız varlıklar hareketlerinde izdırârî yani zorunlu, insan ve cin gibi varlıklar da hareketlerinde ihtiyârî yani isteğe bağlı olarak yaratılmışlardır. Kıyamet gününde akıllı ve irade sahibi olan varlıklar; iman ve küfür, iyi ve kötü, sevap ve günah cinsinden yapıp ettiklerinden Allah'ın huzurunda hesaba çekileceklerdir. Allah'ın sorumluluk yüklediği alanda insan, eylemlerinde özgürdür. Nitekim inanç seçimiyle ilgili bir ayette “*Kim doğru yolu bulmuşsa, ancak kendisi için bulmuştur; kim de sapmışsa kendi aleyhine sapmıştır.*”¹ buyrulurken, ameller konusundaki seçimle ilgili bir ayette de “*Kim iyi bir iş yaparsa, bu kendi lehinedir. Kim de kötülük yaparsa aleyhinedir. Rabbin kullara zulmedici değildir.*”² buyrulur. Görüldüğü gibi her iki ayette de bir fert olarak insanın dini tutum ve davranışlarında sorumlu bir varlık olarak yaratıldığı ortaya konulmaktadır.

1 İsrâ, 17/15.

2 Fussilet, 41/46.

İnsan, sosyal bir varlıktır. Bu sebeple insanlar arası ilişkiler zorunludur. İnsanların birlikte yaşama ihtiyacı yaratılıştan gelen bir özelliktir. Kur'an'da toplumların birbirleriyle tanışmak üzere farklı kabilelere ayrıldığı³, akraba ilişkileri üzerinde ısrarla durulması⁴, iyilik ve takvada yardımlaşmanın emredilmesi⁵ fertler arası ilişkilerin zorunlu ve vazgeçilmez oluşunun delilleridir. Bu sebeple insan, yeme, içme, barınma gibi tabii ihtiyaçlarını karşılamada; eğitim, yardımlaşma, bilgi, kültürel alış-veriş ve yeteneklerini geliştirme gibi konularda sosyal bir hayat yaşamak zorundadır. Bütün bu eylemler, insanın içinde yaşadığı topluma karşı birtakım sosyal sorumluluklarla yükümlü olduğunu göstermektedir. Sosyal sorumluluk, bireyin içinde yaşadığı topluma karşı yerine getirmesi gereken görevlerdir. İşte biz bu makalemizde, toplumsal huzurun sağlanmasında sorumluluklarımızın neler olduğunu örneklerle dile getireceğiz.

Toplumsal Huzurun Sağlanmasında İnsanın Sosyal Sorumlulukları

Her konuda olduğu gibi sosyal sorumlulukları yerine getirmede de bizim yegâne örneğimiz, Resûl-i Ekrem (s.a.s.)'dir. O, risâlet öncesi dönemde her türlü güvensizliğin kol gezdiği Mekke'de, toplumun bir üyesi olarak üzerine düşen sosyal sorumlulukları yerine getirmiştir. Bu sorumluluklardan birisi, yirmi beş yaşlarında bir genç iken "*Hilfu'l-Fudûl*" denilen erdemliler ittifakının kuruluşunda yer almasıdır.⁶ Erdemliler Yemini adı verilen bu teşkilatın kuruluş amacı, yerli olsun yabancı olsun Mekke'de bulunan zayıf ve güçsüz insanlara yapılan her türlü zulüm ve haksızlığı önlemektir. Bu cemiyet sayesinde Mekke'de malı gasp edilen, iffeti kirletilmek istenen, hatta hayatına

3 Hucurât, 49/13.

4 Nisâ, 4/1 vd.

5 Mâide, 5/2.

6 İbn Hanbel, I, 191.

kastedilen nice insanın hakkı ve hukuku savunulmuş, Mekte'ye güven yeniden gelmiştir.

Bir diğer sosyal sorumluluk örneği de Hz. Peygamber (s.a.s.)'in "Kabe hakemliği"dir. O, henüz 35 yaşlarındadır. Yağmur suları ve sel baskınları sebebiyle Kâbe'nin duvarı hasar görür. Kâbe'nin tamirinde rol alan kabileler bir değer ifadesi olan "Hacer-i Esved"i Beytullah'ın duvarına koyma konusunda görüş ayrılığına düşerler. Her kabile bu şerefin kendisine ait olmasını ister. Neredeyse elleri kılıçlarının kabzasına uzanmak üzeredir. İçlerinden bir aksakal, sorunun âdil ve hakkaniyet ölçülerinde çözülmesi için "Harem-i Şerif'in kapısından kim önce içeri girerse onu 'hakem' tayin edelim." şeklinde bir öneride bulunur. Bu öneri kabul görür. Bir de bakarlar ki "el-Emîn" olan Muhammed Mustafa (s.a.s.) içeri girmektedir. Hepsinin yüzü güler ve içlerine içsel bir coşku hâkim olur. Çünkü o, "güvenilir" bir kimsedir. Mutlaka o, adalet ve dürüstlükten ayrılmayacak ve bu konuda hakkaniyet ölçülerine uygun bir çözüm önerisinde bulunacaktır. Hz. Peygamber, ortaya bir örtü serilmesini ve serilen bu örtünün üzerine de Hacer-i Esved'in konulmasını söyler. İşlem tamam olunca bütün kabilelerden bir temsilcinin bu örtüden tutarak yerde bulunan Hacer-i Esved'i yukarı kaldırmalarını ister. Kendisi de bu siyah taşı alır Kâbe'nin duvarına yerleştirir. Böylece sorun, toplumsal uzlaşa ve barış içerisinde Sevgili Peygamberimizin hakemliğinde çözülür.⁷

İslam gelişiyile birlikte bireysel ve toplumsal hayatın huzuru için insanlar arasında sosyal bağların geliştirilmesini teşvik edici ilkeler üzerine durmuştur. Çünkü toplum üyelerinin huzurlu ve güvenli bir şekilde, barış içerisinde bir arada yaşamalarının bazı şartları vardır. Bunların başında; sevgi, saygı, çalışma hayatına katkı, yardımlaşma ve dayanışma, adalet ve hakkaniyet kurallarına uygun sosyal bir düzenin varlığı gelir. Bu ilkelerin hayata geçirilmesinde herkesin konumuna göre sorumlulukları

7 İbn Hişâm, *Sîret*, II, 19.

söz konusudur. Eğer insanlar bu sorumluluklarına riayet etmezlerse, toplumsal huzur zarar görür. Şimdi de toplumsal huzurun sağlanmasında sözünü ettiğimiz değerler üzerinde duracağız:

- **İnsanlar Arasında Sevgi ve Saygının Yaygınlaştırılmasına Çalışmak**

Sosyal ödevlerimizin başında, birbirimizi sevmek ve birbirimizin haklarına karşı saygılı olmak gelir. Sevgiyi esas alan bir dinin mensuplarının düşünce ve davranışlarında varlığa muhabbetle bakma ahlaki yaşam tarzı halini almalıdır. Aksi takdirde dindarların hayatında görülecek itici görüntü ve ilişkiler, insanların dine yönelimlerinin önünü keser. Sevgisizliğin olduğu yerde toplumsal barış da zarar görür. Sevgi, kalbin sevilen varlığa yönelmesi ve ona bütün varlığı ile bağlanması şeklinde tanımlanabilir. Gerçek sevgi, benlik, çıkar ve egodan sıyrılmış, kısıtlayıcı olmak yerine genişletici ve kucaklayıcı olan, almak yerine vermeyi tercih eden, pasif bir duygu yerine etkinliği önceleyen bir özellik taşır.⁸ Yüce Allah'ın güzel isimlerinden birisi el-Vedūd olup bu isim O'nun, yaratıklarına karşı sonsuz sevgisini ifade eder. Tarih boyunca Müslümanların hayatında bu ilahi sevgi, "Yaratan'a saygı, yaratılana şefkatle muamele" şeklinde kendisini göstermiştir. İnsanlar arasındaki sevgi her katı olanı eritir, kin ve düşmanlıkların ortadan kalkmasına vesile olur. Sevginin bu gücünü Hz. Mevlânâ şöyle dile getirir: "Sevgiyle acılar tatlılaşır; bakırlar altına dönüşür/ Sevgiyle tortular berraklaşır, dertler şifa bulur."⁹

Yüce Allah Resül-i Ekrem (s.a.s.) ile birlikte insanlığa sayısız ilahi lütuflarda bulunmuştur. Bunların başında İslam kardeşliğini tesis etmek ve gönülleri imana dayalı bir sevgiyle

8 Erich Fromm, *Yaşama Sanatı*, (çev. A. Antan), İstanbul, ts., 28.

9 Mevlânâ, *Mesnevî*, (çev. Veled İzbudak), İstanbul, 2004, II, 116 (Beyitler:1528-30).

buluşturmak gelir. Kur'an-ı Kerim'de: "Müminler, ancak kardeş-tirler"¹⁰ buyrulur. Bu bağlamda müşterek değerlere bağlı kardeşlik, biyolojik kardeşlikten öndedir, sürekliliğini devam ettirmesi için de sevgi ve saygı ile tahkim edilmesi gerekir. Bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s.) imanı, sevgi ile ilişkilendirmiştir: "Sizden biriniz kendisi için sevip arzu ettiği şeyi din kardeşi için de sevip istemedikçe (gerçek anlamda) iman etmiş olamaz."¹¹ Bu hadisten anladığımız kadarıyla sevgisizlik, imanın zafiyetine bir işaret gibidir. İslam, ister Müslüman olsun isterse olmasın insana saygı duyar ve onu Allah'ın yarattığı en şerefli varlık olarak görür.¹² Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.), önlere bir Yahudi cenazesi geçerken ayağa kalkmış ve kendisine, bu cenazenin bir Yahudi cenazesi olduğu hatırlatılınca, "O da bir insan değil midir?" şeklinde cevap vermiştir.¹³ Onun, insana saygıyı ifade eden bir başka sözü de şudur: "İnsanlara merhamet etmeyen kimseye Allah da merhamet etmez."¹⁴ Hz. Peygamber'den gelen bu iki rivayet, İslam'ın insana verilen değeri göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Bizler de görüşlerini kabul etmesek bile, insanlara saygı duymalı, onları aşağılayıcı ve itibarsızlaştırıcı söz ve davranışlardan uzak durmalıyız.

• Meşrû Yollardan Kazanmak ve Üretime Katkıda Bulunmak

İslam dini alan el olmayı değil, daha çok veren el olmayı tavsiye etmektedir. Başkalarına muhtaç olmamak, ailemizin geçimini sağlamak, ülkemizi kalkındırmak ve refah düzeyini yükseltmek için çalışmak ve gayret etmek sorumluluklarımız arasındadır. Dinimizde emek ve alın teriyle elde edilen helal kazanç övülmüştür. "Kişi kendi elinin emeğinden daha temiz bir

10 Hucurât, 49/10.

11 Buhârî, İmân, 6, 7; Müslim, İmân, 71, 72.

12 İsrâ, 17/70.

13 Nesâî, Cenâiz, 46.

14 Buhârî, Tevhîd, 2; Müslim, Fedâil, 66.

*kazanç elde etmemiştir.*¹⁵ sözüyle Hz. Peygamber (s.a.s.), helal kazanmanın önemine işaret ederek üretimi teşvik etmiştir.

Yüce Allah her canlının rızkına kefil olduğu gibi insanın rızkına da kefil olmuştur. Şu ayette bu konuya işaret edilmiştir: “Yeryüzünde hiçbir canlı yoktur ki, rızkı Allah’a âit olmasın. Her birinin (dünyada) duracakları yeri de, (öldükten sonra) emaneten konulacakları yeri de O bilir. Bunların hepsi açık bir kitapta (Levh-i Mahfuz’da yazılıdır).”¹⁶ Arapça’da ‘rızk’ sözcüğü; “haz” ve “nasip” anlamında isim olup, Cenab-ı Allah’ın “canlıya zevk ve faydalanma nasip ettiği şey” diye tarif edilir. Buradan hareketle söylemek gerekirse, rızık; dünya ve ahiretteki bağış, kısmet/ pay manasına geldiği gibi, mideye ulaşan ve onunla beslenen gıda manasına da gelmektedir.¹⁷ İslam itikadında rızk iki kısma ayrılır: Bunlardan ilki, *mutlak*, diğeri de *tayin edilmiş* rızktır. Birincisi herkesin yararlandığı ot, su, hava vb. gibi kamuya ait olan şeyler; diğeri ise, insanın arayıp bulduğu ve helalinden elde ettiği özel mülkiyetidir. Bu ikinci anlamdaki rızk, insan için ayrılmıştır. İnsan, bu rızkını elde etmek için bir kesp, çaba ve gayret içinde bulunmalıdır. Dolayısıyla her insan, rızkının peşinde koşmalıdır.

Bireysel manada üretime katkıda bulunmak değerlidir, ancak ülkenin kalkınmasında kolektif çalışmalar içerisine girmek daha değerli bir faaliyettir. Özellikle büyük ticari kuruluşlarda işçi ve işveren arasında çalışma barışının sağlanması üretimdeki verimliliği artırma bakımından büyük değer taşır. İşçi, emeğinin karşılığını tam olarak aldığı zaman mutlu ve huzurlu olur. Bu moral ve motivasyon da üretime olumlu yönde yansır. Hz. Peygamber (s.a.s.), işçi-işveren ilişkilerine ışık tutacak temel ilkeleri ortaya koymuştur: “İşçinin ücretini (alın) teri kurumadan,

15 İbn Mâce, Ticâret, 1.

16 Hûd, 11/6.

17 Râgıb el-İşfehâni, *el-Müfredât fî garibi'l-Kur'an*, İstanbul: Kahraman Yayınları, 1986, 282.

veriniz.”¹⁸ “İşçi çalıştıran kimse, işçisine ne kadar ücret vereceğini önceden bildirsın.”¹⁹ Eğer işçi-işveren ilişkilerinde bu ilkelere uyulursa, hak ihlalleri önlenmiş olur. Bundan her iki taraf karlı çıktığı gibi, toplum da kârlı çıkar. Barışın getirdiği huzura dayalı böyle bir toplumun korunmasında her iki tarafın da sorumlulukları vardır. Unutmayalım ki herkese hem bu dünyada, hem de öte dünyada çalışmasının karşılığı tam olarak verilecektir.²⁰ Bu sebeple dinimiz çalışmayı emreder, çok zorunlu olmadıkça başkalarına el açıp istemeyi de hoş karşılamaz.

• İyilikte Yarışma ve İhtiyaç Sahiplerine Yardım Elini Uzatma

Toplumsal huzurun sağlanmasında üzerimize düşen sosyal sorumluluklardan biri de iyilikte yardımlaşmak ve ihtiyaç sahiplerine yardım elini uzatmaktır. Bu yüzden İslam, muhtaç olan insanlar arasında iyiliği teşvik edici ilkeler getirmiştir. İslam’ın öngördüğü bu ilkeler, İslam toplumlarında sosyal hayatın barışa dayalı olarak sürdürülmesi açısından son derece önemlidir. Dinimizde, sosyal yardımlaşma ve dayanışma ile ilgili varlıklı Müslümanlara bazı sorumluluklar yüklenir. Bu konuyla ilgili Kur’an’da geçen bir ayette şöyle buyrulur: “Kendilerinin ihtiyaçları olsa bile, yoksul kardeşlerini tercih edip onların ihtiyaçlarına koşarlar. Kim kendi nefsinin cimriliğinden korunursa kurtuluşa ermiştir.”²¹ Hz. Peygamber’den (s.a.s.) gelen bir rivayette de: “Komşusu aç iken (bunu bildiği halde) kendisi tok yatan gerçekten iman etmiş olamaz”²² buyrulmak suretiyle açları doyurmanın imani bir görev olduğu vurgulanmıştır. Çünkü toplumun ekonomik anlamda zayıf kalmış kesimlerinin durumları iyileştirilmezse toplumun tamamı huzursuz olur. Bu sebeple

18 İbn Mâce, Rehin, 4.

19 İbn Ebî Şeybe, Musannef, IV, 366, no: 21109.

20 Necm, 53/39.

21 Haşr, 59/9.

22 Süyüti, el-Câmiu’s-sağır, II, 228.

varlıklı Müslümanlar dini ve sosyal sorumluluklarını zamanında yerine getirmelidirler. İşte bütün yönleriyle bereket ayı olan Ramazan, sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı gerçekleştirmede bulunmaz bir fırsattır. Müslümanlar bu ayda zekâtтан sadakaya, keffaretlerden fitır sadakasına varıncaya kadar bütün yardım çeşitlerini devreye sokmalıdırlar. İslam, zayıfların ve mazlumların koruyucusudur. Mali açıdan güçsüz olan fakirleri, yoksulları, yetimleri, dulları, borçluları ve her türlü ihtiyaç sahiplerini koruyucu, destekleyici ve takviye edici temel esaslar getirmiştir. Çünkü Kur'an'a göre, *yardımlaşmanın kesildiği bir topluma Yüce Allah rahmetini indirmez. Rahmet yerine o toplumda büyük fitne ve kargaşalar ortaya çıkar.*²³ Bu sebeple, varlıklı Müslümanların hem bireysel olarak hem de birtakım kurum ve kuruluşlar vasıtasıyla üzerlerine düşen sosyal sorumlulukları yerine getirmeleri insani ve imani bir görevdir.

- **Toplumda Adalet ve Hakkaniyet Kurallarının Yaşatılması**

Adalet, her türlü sapmanın ve haksızlığın karşıtı olup, bir şeyi ait olduğu yere koymak, hakkını vermek, eşit ve denk yapmak anlamlarına gelir. Bu anlamda adalet; insaf, haklılık, söz ve eylemde doğruluk manalarını kapsayan bir denkleştirme anlayışıdır.²⁴

Adalet ile hak kavramı arasında da yakın bir anlam ilişkisi vardır. Bu anlamda adalet, hak edene hak ettiğinin tam olarak verilmesidir. Adalet, *mutlak eşitliği değil; verilen ile hak edilen arasındaki dengeyi ifade eder.* Buna *dağıtıcı adalet* de denir. Bu adalet sistemine göre, bir işin değeri, emek sarfiyatının çokluğu ile orantılı değildir. Herkesin hakları meziyet ve başansı ile görevleri de ehliyet ve yeteneği ile orantılıdır. İslam hukukunda diyet ve tazminat yoluyla adaletin sağlanması da bu örneklere

23 Bkz. Enfâl, 8/72-73.

24 Bkz. el-İsfehâni, *el-Müfredât*, 487.

benzer. Hz. Peygamber (s.a.s.)'in, “Çocuklarınıza verdiklerinizde âdil olun.”²⁵ rivayetindeki adalet de bu anlamdadır.

Adalet, doğal bir ahlâk kanunudur. Allah insanın yapısına adalet duygusunu ahlaki bir ilke olarak yerleştirmiştir. İslam bireysel ve toplumsal hayatın tüm katmanlarında adaletli davranmayı emretmiş, her türlü ayrımcılığı da yasaklamıştır.²⁶ Her insan ne pahasına olursa olsun, adaletten ayrılmamalı, hakkı ve doğruyu söylemelidir.²⁷ Yine adalet evrensel ölçekte *hukukun* mihveridir.²⁸ Bu sebeple, barış görüşmelerinde, mahkemede yapılan şahitlikte, ticari alış-verişlerde ve tüm diğer ilişkilerde adalet ve dürüstlükten ayrılmamak Müslümanın şiarı olmalıdır.²⁹

Görüldüğü gibi toplumsal barışı sağlamada adalet ilkesine riayet etmek; dinî, sosyal ve hukuki bir sorumluluğu gerektirmektedir. Çünkü adalet duygusunun zedelendiği ve yara aldığı bir toplumda adalete güven kalmaz, toplumsal sistem çözülmeye başlar. Bu çözülmeyi durdurmanın yolu, sosyal hayatın her alanında adalete olan güveni yeniden sağlamaktır.

Sonuç olarak toplum hayatı, işbölümü yapmayı gerektirir. İnsanın birçok ihtiyacı vardır. Bu ihtiyaçların üstesinden tek başına gelmesi mümkün değildir. Toplum hayatında herkes birbirine muhtaç olduğu için insanlar arası ilişkiler zorunludur. Bu ilişkilerin barış ve kardeşlik ekseninde yürümesi, herkesin ve her kesimin üzerine düşen sosyal sorumlulukları yerine getirmesine bağlıdır. Sosyal sorumluluklarının idrakinde olan herkes, gücü nispetinde sevgi ve saygı bağlarını güçlendirmeli, meşrû bir çerçevede çalışma hayatına katkıda bulunmalı,

25 Buhârî, Hibe, 12.

26 Nahl, 16/90; Mâide 5/8.

27 Bkz. En'âm, 6/152.

28 Krş. Nisâ, 4/58.

29 Hucurât, 49/9; Talâk 65/2; En'âm, 6/152; Ramazan Altıntaş, *Esmâ-i Hüsnâ*, Ankara: Nasihat Yayınları, 2016, 143-144.

ihtiyaç sahiplerine yardım elini uzatmalı ve insan hayatının bütün alanlarında adalet mekanizmasına hayatîyet kazandırmalıdır. Bu temel ilkelere riayet edildiği takdirde huzur toplumu yeniden inşa ve ihya edilecek, bundan da tüm toplum kesimleri fayda görecektir.

Sorumluluk, yetişkinlere mahsus bir erdem olarak görülmekle birlikte bu duygunun çocukluktan itibaren aşamalı bir şekilde kazandırılması gerekir. Aile içerisinde gelişmeye başlayan sorumluluk bilinci sosyal hayatın içerisinde artarak devam eder.

AİLEDE SORUMLULUK BİLİNCİNİN GELİŞİMİ

*Dr. Öğretim Üyesi Gülsüm Pehlivan AĞIRAKÇA
29 Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi*

İnsan, akıl ve irade sahibi olma vasfı ile diğer varlıklardan ayrılmaktadır. Bütün varlıkların özelliklerini bünyesinde barındırma potansiyeline sahiptir. Bu anlamda insan küçük bir evren mesabesindedir. Bir tarafıyla yaşam için gerekli olan bedensel ihtiyaçları olduğu gibi diğer taraftan da ruhen beslenmeye ve gelişmeye ihtiyacı vardır. Dolayısıyla çift kutuplu bir varlıktır diyebiliriz insan için. Kur'an-ı Kerim'de ifade edildiği üzere "eşref-i mahlûkât"¹ Aynı zamanda "esfel-i sâfilîn"² olma riski ile de karşı karşıyadır. Bu bağlamda Kur'an-ı Kerim'de belirtildiği üzere insan kendinde iyi ve kötü olma özelliğini birlikte barındırmaktadır.³ Önemli olan insanın fitratında var olan eğilimlerin iyilik yönünde ortaya çıkarılması, kötü eğilimlerin ise eğitimle doğru bir şekilde yönlendirilmesidir. Eğitimin çocukluk döneminde daha etkili ve kalıcı olduğu göz önünde bulundurulursa doğuştan gelen eğilimlerin yönlendirilmesinde en fazla ailenin sorumluluk sahibi olduğu söylenebilir.

İnsan, öğrenerek gelişen bir varlıktır aynı zamanda ve öğrenmeler yaşam boyu sürmektedir. İnsan, doğduğu andan

1 İsrâ, 17/70.

2 Tîn, 95/5.

3 Şems, 91/7-9.

itibaren hayata tutunmaya, uyum sağlamaya çalışır ve bu süreçte her zaman bir sosyal çevreye ihtiyaç duyar. Her türlü öğrenme, yaşantı/tecrübe gerektirir. Tecrübeler de ancak sosyal ilişkiler içerisinde kazanılabilir. Bu anlamda ilk sosyal çevre olan ailenin, gelişimdeki rolü büyük önem arz etmektedir. Her türlü gelişim alanında (fiziksel, zihinsel, duygusal vs.) etkili olan aile özellikle dini ve ahlaki gelişimde yeri doldurulamaz bir önemi haizdir. Din ve ahlak eğitiminin ancak ailede mümkün olacağını ve bunun başka kurumlara havale edilemeyecek kadar önemli olduğunu bilmek gerekir. Aile dışındaki kurumlar ancak tamamlayıcı, destekleyici bir vazife üstlenebilirler. Aile ortamında kazanılmış olan dini ve ahlaki değerlerin korunmasına, sürekliliğinin sağlanmasına yardımcı olabilirler. Bu anlamda aile kurumunun korunmaya, güçlendirilmeye ve desteklenmeye ihtiyacı vardır. Nitekim bir hadis-i şerifte ifade edildiği gibi her çocuk fitrat üzere doğmakta, daha sonra ailesi tarafından yönlendirilmektedir.⁴ Bu hadisten özellikle dini duygunun ortaya çıkarılması ve şekillendirilmesinde ailenin önemli bir faktör olduğunu anlamak mümkündür.

*“Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun...”*⁵ mealindeki âyet-i kerimeden anlaşılacağı üzere ailenin terbiye sorumluluğu aynı zamanda dini bir vecibedir. Terbiye, çok yönlü olup özellikle ahlaki değerleri kazandırma ve güzel alışkanlıklar edindirme süreci olarak görülebilir. Ahlak eğitimi, aynı zamanda duygu ve davranış eğitimidir. Dolayısıyla ahlakı, bebek dünyaya geldikten sonra başlayan bir süreç olarak değerlendirmemek gerekir. Anne ve babanın ahlakının çocuk üzerindeki etkisi düşünüldüğünde, bu sürecin evlilik öncesinde başladığını söylemek daha doğru bir ifade olur. *“Ağaca bakan keçinin dala bakan oğlağı olur.”* gibi atasözleri de bu tecrübenin bir ifadesidir. Ahlaki gelişim ölünceye kadar devam eden bir süreç olmakla beraber, birçok

4 Bkz. Buhârî, Cenâiz, 80; Kader, 3; Müslim, Kader, 22.

5 Tahrîm, 66/6.

ahlaki davranışın ancak çocuklukta kazanılabileceği söylenebilir. Ahlakın hem duygu hem davranış boyutu olduğu için özellikle ilk çocukluk dönemi olan 3-6 yaş kritik bir öneme sahiptir. Dürüstlük, sorumluluk, cömertlik, adaletli olma gibi birçok ahlaki erdemın temelleri, duyguya dayalı öğrenmenin hâkim olduğu yaşlarda atılmaktadır.

Ahlaki değerlerin her biri diğer değerler ile ilişkili bir yapıya sahiptir. Örneğin dürüst olan bir insan aynı zamanda güvenilir, emanete hıyanet etmeyen, riyadan kaçınan, sözünde duran ve işini hakkıyla yapmaya gayret gösteren biri olacaktır. Ya da cömert olan bir kimse aynı zamanda merhametli, sevecen ve tevazu sahibi olur. Bu bağlamda çocuklara öğretilmesi gereken ilk ahlaki değerlerden biri “sorumluluk”tur. Yükümlülük, bir işi üstlenme ve ödev manalarına gelen sorumluluk, insanın özgür ve irade sahibi bir varlık olmasının doğal bir neticesidir. Karar verme, tercihte bulunma, sonuca katlanma ve hesap verme zorunluluğu ile ilişkili bir ahlaki erdemdir. İnsanı değerli kılan bu erdem, toplumsal rolü ne olursa olsun bütün bireylerden beklenmektedir. İşinin hakkını vermek, vazifesini en iyi şekilde yapmak, ihmal durumunda sonucuna razı olmak sorumlu bireylerin özelliklerindedir. Sorumluluk sahibi olmak bir kişilik özelliği olabileceği gibi sonradan kazanılan bir meziyet de olabilir.

Sorumluluk, yetişkinlere mahsus bir erdem olarak görülmele birlikte bu duygunun çocukluktan itibaren aşamalı bir şekilde kazandırılması gerekir. Aile içerisinde gelişmeye başlayan sorumluluk bilinci sosyal hayatın içerisinde artarak devam eder. Burada en önemli mesele, sorumluluk gelişiminin erken yaşlardan itibaren nasıl ele alınması gerektiğidir. Anne ve babalar çocuklarına bu duyguyu nasıl aşılayabilirler, neler yapabilirler?

Çocukların sorumluluk alabilmeleri için kendilerinden ne beklenildiğini bilmeleri önemlidir. Dolayısıyla anne babaların

öncelikle çocuklarından hangi yaşta ne bekleyeceklerini bilmeleri, sorumluluk gelişimi açısından büyük önem arz etmektedir. Çocukların gelişim özellikleri hakkında bilgi sahibi olmak; çocuğu tanımak ve gücünün üzerinde tekliflerde bulunmamak adına önemlidir. Her yaşın sorumlulukları aynı değildir. Dolayısıyla anne baba, çocuğun yapabilecekleri ve yapamayacakları hakkında bilgi sahibi olmalı, bununla birlikte dinen sorumluluk alanlarının neler olduğunu da bilmelidirler.

Çocuğun sorumluluk gelişimi, kendini çevresinden ayırt ederek sosyalleşmeye başladığı, tercihte bulunduğu, bağımsız bir birey olarak hareket etmek istediği yaşlarda başlar. Özellikle 2 yaş sonrasında görülen bağımsız davranışlar, çocuğa yaşına göre küçük sorumlulukların verilebileceği anlamına gelmektedir. Yaş ilerledikçe sorumlu tutulacak alanlar da değişmelidir. Örneğin okul öncesi dönemde bir çocuğun özbakım becerilerini yerine getirmesi beklenir. Dolayısıyla sorumluluk alanları da özbakım ile sınırlıdır. Dini ve ahlaki konulardaki sorumluluklar ise okul öncesi dönemde söz konusu değildir. Bu bağlamda dini ve dünyevi sorumlulukların kesiştiği noktalar olmakla birlikte her zaman paralel gitmedikleri de söylenebilir. Nitekim dini sorumlulukların ergenlik/büluğ dönemi ile başladığı bilinen bir gerçektir. Ayrıca dini sorumluluk söz konusu olduğunda karşımıza çıkan kavram “mükellefiyet”tir. Dinen mükellef/sorumlu olmak için de akıl sahibi ve baliğ olma şartı bulunmaktadır. Bununla birlikte ilk çocukluk ve son çocukluk, ergenlik dönemi dini mükellefiyetleri için bir hazırlık dönemidir. Her sorumluluğun olgunlaşabilmesi, öncesinde yapılmış olan hazırlıklara, alıştırmalara bağlı olarak gerçekleşebilir.

Çocukların sorumluluk gelişiminde anne babanın tutumu çok belirleyici olmaktadır. Aşırı koruyucu anne babaların çocukları, sorumluluk almadan büyümeleri sebebiyle kendilerine ve çevrelerine karşı duyarlılıkları gelişmemiş kişilerdir. Kendi sorumluluklarının başkaları tarafından üstlenilmesine alışık olduklarından bu beklentileri hayat boyu devam edebilir.

Buna mukabil çok sert, katı veya mükemmeliyetçi bir tutuma sahip anne babaların çocukları da yaşlarının, gelişim özelliklerinin üstünde sorumluluk yüklenebilmektedirler. İdeal olan; çocuğunu tanıyan, olduğu gibi kabullenen ve doğru rehberlik yapabilen anne babaların tavrıdır. Bu tutumu benimsemiş olan anne babalar, çocuklarının neyi, ne kadar yapabileceklerinin farkında olduklarından beklentilerini de dengeli bir biçimde ortaya koyabilirler. Önemli olan çocuğun, Allah'ın bir emaneti olduğu bilinciyle hareket edebilmektir. Emaneti tanıyıp, sevgi ile kabullenip ona fitratına uygun rehberlik yapabilmek, rol model olabilmektir. Bu bağlamda anne babanın tutumu, aralarındaki ilişki biçimi ve çocuklarına muamele şekli terbiyede belirleyici olmaktadır.

Çocuklar, kendilerine muamele edilme biçiminden çok etkilenmektedirler. Anne babanın söz ve hareketleri ile kendilerini anlamlandırmakta ve çoğu zaman onların muamelesine uygun karşılık vermektedirler. Bu manada anne babanın beklentileri önemlidir. Anne babanın beklentileri her biri ayrı bireyler olan ve yeryüzünün halifesi olarak yaratılmış olma sıfatını taşıyan çocuklara uygun şekilde olmalıdır.

Çocukların genellikle 7 yaş olarak kabul edilen temyiz yaşına kadar dini ve dünyevi sorumluluklarının olmadığı unutulmamalıdır. Ancak bu dönemin duygu eğitimi ve şahsiyet gelişimi için kritik olduğu da bilinmelidir. Temyiz yaşı ile birlikte duygu eğitimi devam etmekte ancak zihin eğitimi daha aktif hale gelmektedir. Ahlaki değerlerin bilgi ile birlikte verilmesi ve davranışa dönüştürülmesi, alışkanlıkların edinilmesi 7-11 yaşlarında önem arz etmektedir. Zira bu yaşlarda çocukların iradelerini daha bilinçli bir şekilde kullanmaya başladıkları görülmektedir. Bu süreçte onlara, kendilerine ve çevrelerine karşı ne gibi sorumluluklarının olduğunu öğretmek ebeveynlerin vazifeleridir. Dinen tam sorumluluk sahibi değiller ise de mükellefiyet bilinci kazanmaları için ikinci ve önemli bir aşamada oldukları hissettirilmelidir. Tam sorumluluk buluş yaşı

ile birlikte başlamaktadır. Artık Allah katında teklife mazhar olan bir insan bulunmaktadır. Sözlerinden ve davranışlarından mesul olan çocuğa hakkı olan sorumluluk duygusu teslim edilmelidir.

Buraya kadar sorumluluk gelişiminde öncelikli meselenin çocuğa bakış ile ilgili olduğu ifade edilmeye çalışılmıştır. Anne babanın çocukluk ve ergenlik/gençlik anlayışı, onların terbiye usulünü de belirleyecektir. Bu sebeple muameleden önce niyet ve düşünceyi sorgulamak adına “temyiz” ve “mükellefiyet” kavramlarına değinilmiştir.

Gelişimin her alanında olduğu gibi ahlaki gelişimde de ikinci önemli husus model olabilmektir. Gözlem ve taklit, yaşamın ilk yıllarının en önemli öğrenme biçimidir. Bebeklik ve ilk çocukluk yıllarında en önemli sosyal çevre ailedir, yani anne babadır. Dolayısıyla anne babanın davranışlarının en fazla model alındığı yıllar okul öncesine aittir. Çocukların ahlaki değerleri kazanmasının en kritik olduğu yaşlar da aynı yıllardır. Bu manada anne babanın ahlak terbiyesine kendilerinden başlaması, çocukları için yapabilecekleri en büyük iyiliktir. Ayrıca bu, aile içerisinde ihsan ve sorumluluk duygusu ile hareket edebilmenin de bir gereğidir. Genel bir yanlış olarak yetişkinler model olmaktan ziyade nasihat etmeyi tercih etmekte ve terbiyede birinci sırada nasihate yer vermektedirler. “*Sadece ‘iyi olun’ demekle insanların iyi olmadıklarını görüyoruz. Ahlakta öğütlerin faydası vardır. Ancak kendisine hazır olanlar üzerinde öğüt etkili olur. Ona hazırlanmamış olanlar için öğüt, ‘kuru nasihat’tir...*”⁶ diyen Nurettin Topçu, ahlak eğitiminde altı aşamadan söz etmektedir. Burada nasihate beşinci sırada yer vermesi oldukça dikkat çekicidir. İlk sırada ahlaklılık ve ahlaklı davranışın hareket halinde yaşanması yer almaktadır. İkinci olarak kötülüklerin denenmesinden kaçınılması gerektiğini ifade etmekte; üçüncü sırada da örnek olmayı ele almaktadır. Terbiye

6 Nurettin Topçu, *Ahlak*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014, 114.

da bıkkınlığa sebep olabilir. Ufak tefek, baş edebileceği veya destekle halledebileceği iş ve görevler onun için daha geliştirici olacaktır.

Çocukların yaşları büyüdükçe sorumlulukları da artmalı, güçleri nispetinde farklılaşmalıdır. Sadece oyuncaklarını ve eşyalarını toplamak, sofranın hazırlanmasına yardımcı olmak gibi işlerden sorumlu olan bir çocuğun bir süre sonra evin temizliğine, alışverişine destek olacak sorumluluklar üstlenmesi beklenmelidir. Sorumluluklarının farklılaşması çocuğun büyüdüğünü hissetmesini sağlar. Aynı zamanda bağımsız bir kişilik kazanmalarını da kolaylaştırır. Çocuğa içinde bulunduğu sosyokültürel şartlara göre görevler vermek gerekir. Köy hayatında bir çocuk veya gencin üstlenebileceği sorumluluklar ile şehir hayatında doğup büyüyen bir çocuk için sorumluluklar aynı şekilde olmayacaktır. Ancak burada sadece üstlenilen vazifeler farklılaşmamakta aynı zamanda sorumluluk alma yaşının da şehir hayatında geciktiği görülmektedir. Eğitim ortam ve süresinin burada payı olmakla birlikte ailelerin çocukların görev ve sorumluluklarını “ders çalışmak” gibi tek bir alana indirgemesinin de bu sonucun ortaya çıkmasında payı bulunmaktadır. Görev tanımlarının bu şekilde daraltılması gelişimi olumsuz etkilemekte; zihin, duygu ve davranış uyumunu bozmaktadır. Bunun sonucunda bilen ama yapmayan, çevreye duyarsız, kendi zihin dünyasında yaşayan bireylerin sayısı artmaktadır. Oysaki kendine ve ailesine karşı sorumluluklarını bilerek büyüyen çocuklar toplumsal meselelere daha duyarlı olacaklardır.

Günümüzde birçok iç ve dış faktör nedeniyle aile içinde paylaşımın giderek azalması, sorumluluk duygusunun gelişmesine de imkân vermemektedir. Aile içinde sofraya başta olmak üzere paylaşım alanlarının kaybolmaya başlaması bireysel yaşamı arttırdığı gibi görev ve sorumlulukların da tek tek bireylerin omuzlarına yüklenmesine sebep olmaktadır. Oysaki sorumluluğun paylaşılmadığı ortamlarda duyguların da paylaşılacağı bir gerçektir. Duygusal yalnızlığın oluşturduğu boşluk ise

huzur ve mutluluğun aile dışında aranmasına sebep olmakta ve insan kendini kısır bir döngünün içerisine hapsederek nefesine zulmetmektedir. Maddi ve manevi birçok ihtiyacın giderilme alanı olan aileyi korumak, evliliğin sorumluluğunu almak ile mümkündür. Aile olmanın, dünyevi ihtiyaçların ötesine geçerek geleceğe, ahirete uzanan bir ideale dönüşebilmesi de ancak bireylerin yuvadan topluma uzanan bir sorumluluk bilincine sahip olması ile gerçekleşebilir.

Netice olarak büyümenin, olgunlaşmanın, her şeyden önce insan olmanın bir gereği olan sorumluluk, aile ocağında öğrenilmesi gereken bir erdemdir. Bireyin, kendinden başlamak üzere ailesine, akrabalarına, topluma ve içinde yaşadığı dünyaya karşı vazifelerini yerine getirebilmesi ancak yükümlülüklerinin farkında olması ile gerçekleşebilir. Zamanın, toplumun, şartların ve aile içindeki rollerin farklılaşması insanı “sorumlu” olmaktan muaf kılmayıp aksine daha fazla görev üstlenmesini zorunlu hale getirmektedir. Sanal yaşamın hakimiyeti, sosyal ilişkilerin çeşitliliği ve globalleşme gibi faktörler dikkate alındığında formal veya informal her türlü eğitimin “sorumluluk alan bireyler” yetiştirmeyi esas alması gerektiğini söyleyebiliriz.

Bedeninin sihhati için şehirleri karantina altına alan
insanoğlu ruhunun selametini planlamaya bir türlü zaman
bulamamaktadır. Bu konu üzerinde ciddi olarak düşünme
zamanı hâlâ gelmedi mi?

SORUMLULUK BİLİNCİNİ CANLI TUTAN KIYMETLİ ÇABA: NEFİS MUHASEBESİ

Prof. Dr. Mustafa KARA

*İftarda makbul Ramazan
Sahurda mahmur Ramazan
Çıktı on ikiler dedi:
“Merhaba Mahzun Ramazan”
1441*

“
Nefis nedir?” diye bir soru sorar ve bunun cevabını bulmak için ansiklopedi ve sözlüklere başvurursanız önünüze çok geniş bir alan açılır: Ruh, can, hayat, nefes, varlık, zat, insan, kişi, kan, beden, bedenden kaynaklanan süfli arzular...

Bazen nefis murakabesi veya ruh terbiyesi, bazen nefis tezkiyesi ya da ruh tasfiyesi gibi ifadelerle gündeme gelen eğitim, aslında din eğitiminin bir başka adıdır. İnsan bedeninin büyümesi yavaş yavaş olduğu gibi ruhunun kemâl noktasına ulaşması, bir başka ifade ile takva noktasını yakalaması da tedricidir yani zaman içinde tamamlanan bir manevî yolculuktur. Burada cevabını aramamız gereken önemli soru şudur: Bu tekâmül/gelişim nasıl ve hangi “alet”lerle, nasıl bir eğitim-öğretim metoduyla gerçekleşecektir? Kur’an-ı Kerim menşeli olan nefis-i

emmâre=kötülüğü emreden nefis,¹ nefis-i levvâme=kendini kınanayan, beğenmeyen nefis,² nefis-i mutmainne=tatmin olan, manevî doyuma ulaşan nefis³ gibi terimler de bu “yürüyüş” ile ilgili bize ipucu vermektedir. Bu tasnifler, nefsin “nötr” olduğunu, titiz bir eğitim ile onu çok mükemmel bir noktaya taşımanın mümkün olabileceğini göstermektedir.

“...Allah onları, onlar Allah’ı sever.”⁴ ayetinde ifade edildiği şekilde ruhun kemâl noktasına ulaşmasının bir adı mahabbet/sevgi olduğu gibi bir ismi de rızadır; Allah rızasını/hoşnutluğunu kazanmaktır. “Allah onlardan râzı, onlar da Allah’tan râzı...”⁵ ayeti bu yüce hale işaret etmektedir. Çünkü “Allah rızası en büyüktür...”⁶ İnsana, Peygamber Efendimiz’in ifadesiyle “imanın tadını tattıran”⁷, kalb-i selimin güzelliklerini sunan bu gönül dantelinin ilmeklerinden biri de nefis muhasebesidir. Yani bedenimizin bazı arzu ve isteklerine, şehvetlerine “dur” diyebilmek, onları kontrol altında tutabilecek güçlü bir sabır ve iradeye sahip olabilmenin yollarını aramaktır. Bu noktada oruç ibadeti oldukça önemlidir.

Nefis terbiyesi ile ilgili önemli tesbitlerin sahibi olan gönül erlerinin, bu yolun yolcularına ilk üç uyarısı şöyledir: Az ye, az uyu, az konuş. Aslında yemek/beslenmek, uyumak/dinlenmek, konuşmak/iletişim kurmak insanoğlunun doğal ihtiyaçlarıdır. Bunlar hiçbir zaman sıfırlanamazlar. Fakat bu tabii ihtiyaçlar kontrol altında tutulmazsa dinî, ruhî hayat için telafisi mümkün olmayan zararlara sebep olabilir. Oruç tutmak anlamına gelen “sıyam” kelimesinin bir manasının susmak

1 Yûsuf, 12/53.

2 Kiyâmet, 75/2.

3 Fecr, 89/27.

4 Mâide, 5/54.

5 Tevbe, 9/100.

6 Tevbe, 9/72.

7 Buhârî, İmân, 9.

olduğunu, “imsak” kelimesinin kendini tutmak anlamına geldiğini de biliyoruz.

Eşrefoğlu Rûmî beş asırdan beri insanımıza mısralarıyla sesleniyor:

*Bu uyku rahatına olma mağrûr
Sakın kim etmesin seni Hak'dan dâr
Çok yiyenlerin olur teni ağır
Çok yiyenlerin kulakları ağır
Yâ ilâhî sen medet kılğul bize
Sen sabırlık ver bizim dilimize*

Bedenimizle ilgili olan üç ilkeyi ihtiva eden bu birinci dersin hakkını verenlere dördüncü ve beşinci ilke tavsîye edilir: Dâimî zikir ve derin bir tefekkür. Yani her an O'nu hatırlamak ve düşüncenin bereketli sahillerinde soluklanmak.

Nefis terbiyesi, bir başka ifade ile riyazet ve mücahede niçin bize öncelikle Ramazan orucunu hatırlatıyor? Çünkü oruç ibadeti yukarıda sıralanan bedenimizin arzu ve şehvetlerine karşı -hadis-i şerifte ifade edildiği gibi- bir kalkandır.⁸ Söz konusu kalkan ile nefis ve şeytanın saldırılarına karşı kendimizi koruma altına alırız. Bu anlamda hayat bir “savaş” alanıdır. Nefisle mücahede ise “en büyük savaş”tır. Çünkü bu savaşı kazanan dünya ve ahiret mutluluğunu elde edecektir.

Evet, insanoğlu ruh ve bedenden meydana geldiğine göre eğitimi de bu iki alanda olacaktır. Bir başka ifade ile din eğitimi/gönül terbiyesi bu iki temel unsurun özellikleri dikkate alınarak yapılmalıdır. Aksi halde “kaş yaparken göz çıkarma” riski ile karşı karşıya gelinebilir.

Terbiye ile eş anlamlı bir kelime de -bilindiği gibi- riyazettir. Osmanlı döneminde okullarda okutulan derslerden birinin adı riyâzet-i bedeniye'dir. Yani beden eğitimi. Bu eğitim ile ruh eğitimini karşılaştırmak için burada spordan bir örnek

8 Buhârî, Savm, 2.

verilebilir. Dünya olimpiyat şampiyonunu düşününüz. Dünyada tek kişi... Birkaç saatlik bir koşudan sonra elde edilen şampiyonluk nasıl elde edildi diye bir sorunun peşine düşerseniz ilk etapta şu gerçeklerle karşılaşsınız:

1. Yıllar boyu süren, düzenli bir çalışma; alın teri
2. Engelleri sabır ve irade ile aşma becerisi
3. Tecrübelerini sizinle paylaşan usta/teknik direktör

Bu maddeler ruhî-dinî hayat için de geçerlidir. Allah'ın sevdiği ve razı olduğu bir mümin olabilmek için hayat yolculuğunu ihlas ve samimiyetle katetmek gerekir. Bu yolculuğun sıkıntılarına sabır ve irade "silah"larını kullanarak karşı koymak gerekir. Bir de ehil olanlardan yardım almak gerekir. Hz. Peygamber'in vârisleri olan âlim ve ariflerin tecrübelerinden istifade etmek gerekir. Onlar bu uzun ince yolu daha önce kattikleri için deneyimleri çok değerlidir.

"İbadet-yoğun" bir mevsim olan Ramazan ayı, iç muhasebemiz ve murakabemiz için farklı bir zaman dilimidir. Bu mübarek ayın son on gününde yaşanan itikâf bir nevi "yıllık muhasebe" için verilen güzel bir fırsattır. Fakat çağdaş meşgalelerimiz, lüzumsuz işlerimiz, faydasız bağımlılıklarımız, kısaca nefsimizin çağdaş tuzakları bizi o derece meşgul hale getirdi ki muhasebeye ayıracak zaman bulmakta çok zorlanıyoruz. Sadece itikâfın sünnet olduğunu söylemekle ve yazmakla yetiniyoruz. Halbuki perişan ve perâkende hale gelen çağdaş insanın bu geçici inzivaya düne göre daha çok ihtiyacı vardır. Bedeninin sıhhati için şehirleri karantina altına alan insanoğlu ruhunun selametini planlamaya bir türlü zaman bulamamaktadır. Bu konu üzerinde ciddi olarak düşünme zamanı hâlâ gelmedi mi?

Nefsinin arzularını kontrol altına alıp dizginleyen oruçlu mümin, bu cihadın verdiği güçle nefisin diğer kalelerini de top atışına tabi tutabilir. Az uyuyarak zamanını hayr u hasenâta, yararlı işlere tahsis eder. Okumaya, dinlemeye, düşünmeye daha

çok zaman ayırır. Allah'ın, “*Zamana yemin olsun ki...*”⁹ ifadesinin hikmetini anlamaya çalışır. Az konuşarak gıybet, dedikodu ve boş lakırdının öldürücü oklarından, kendini övme belasından kurtulur. Çünkü “Çok konuşan çok yanılır.” Allah'ın, “... *Nefisinizi temize çıkarmayınız. O hanginizin muttaki olduğunu en iyi bilendir.*”¹⁰ ayetinin esrarını kavramaya başlar. Ego putunu yerlere serebilme gücünü elde eder. Az yiyerek sağlıklı, helâl, temiz gıdalarla beslenmenin ne demek olduğunu anlar. Gafletten uyanır. Artık günümüzde piyasadaki gıdaların gıdadan başka bir “şey” olduğunu duymayanımız kalmadı. Nefis muhasebesinin hakkını veren kişi, birinci sınıf yemekleri arayıp/bulup yeme şehvetini terk ederek birinci sınıf muhtaçları arayıp/bulup -riya ve gösteriş tuzağına düşmeden- yedirme fırsatını, lütfunu elde eder. Ona bu imkânı veren Allah'a şükreder. İnsân suresindeki şu ayeti yeniden keşfeder: “*Onlar seve seve muhtaçlara, yetimlere ve esirlere yedirirler ve şöyle derler: Biz size sadece Allah rızası için yediriyoruz. Sizden ne bir karşılık ne de bir teşekkür bekliyoruz.*”¹¹ Çöplüklerdeki gıdalarla beslenmek zorunda kalan insanların olduğu bir dünyada lüks ve israfa boğulmuş bir sofrada huzur içinde kim yemek yiyebilir? Kim iftar açabilir? Bir hırka ve bir lokma için ülke sınırlarında kanlı yaşlarla bekleyen göçmenlerin verdiği ders ne zaman gündemimizi gerçek anlamda işgal edecek? Ne zaman kaşığı bırakıp gizli köşelerde nefis muhasebesine ve tefekküre dalacağız? Onların halleriyle ne zaman ve nasıl gerçekten halleneceğiz?

Oruçlu mümin bir sonraki merhalede zikrin inceliklerini kavramaya başlar. Kâinatta her varlığın O'nu tesbih ettiğini hissetmeye başlar. Zira Yüce Allah şöyle buyurur: “...*O'nu hamd ile tesbih etmeyen bir varlık yoktur. Fakat siz onların tesbihini anlatabilirsiniz...*”¹² Müminin kalbini tatmin eden şey nedir?

9 Asr, 103/1.

10 Necm, 53/32.

11 İnsân, 76/8-9.

12 İsrâ ,17/44.

Bu sorunun cevabı olarak Kur'an-ı Kerim'de, "...Ancak Allah'ı zikir gönülleri tatmin eder."¹³ buyrulur. Yukarıda Allah rızasının "en büyük" olduğu ifade edilmişti. İşte onun ikiz kardeşi: "...Allah'ı zikir en büyüktür..."¹⁴ Zikir, unutmamanın zıddıdır. İnsan kelimesinin sözlük anlamlarından biri unutmak yani nisyandır. Atalarımızın ifadesiyle: "Hâfıza-i beşer nisyân ile malûldür." Dolayısıyla genlerimizde olan bu "eksiklik" ancak nefis muhasebesiyle uyanık tutulan gönüllerle tedavi edilebilir. O zaman insan kelimesindeki ikinci anlam ortaya çıkar: Ünsiyet. Yani dostluk. Veli, dost demektir. Evliyaullah Allah dostları demektir. Allah onlar için şöyle buyuruyor: "*Onlar için hem bu dünyada hem de ahiret hayatında müjdeler vardır.*"¹⁵

Ve tefekkür...

Kur'an-ı Kerim'de üzerinde özellikle durulan ana konulardan biri de budur: Düşünmek, derin derin düşünmek... Akletmek... Akleden kalbe sahip olmak...¹⁶ Yeni tabirle yoğunlaşmak... Yaratılış, insan tabiat ve kâinat üzerine düşünmek... O'nun ayetleri, nimetleri, imkânları üzerinde tefekkür, tafakküh ve tedebbür etmek... Bu mühim iş nasıl gerçekleştirilecektir? Şüphesiz ilim, irfan sahibi olmak bu dünyanın kapılarının açılmasında çok önemli bir vasıta. Çünkü "bilenlerle bilmeyenler" in eşit olmadığı bir alan bu. Yalnız buradaki "bilen" kim? "bilmeyen" kim? Bu ifadenin geçtiği ayetin bütünü okumak, ayeti siyak ve sibakiyla yani bu ifadenin öncesi ve sonrasıyla anlamak bize bir fikir verebilir. Zümer suresinin 8. ayetinde nankör insanların, dinî hassasiyeti eksik olanların sergilediği bazı tutarsız davranışlar sıralandıktan sonra 9. ayet şöyle devam ediyor: "*Böyle biri, gece vakitlerinde secde edip, kıyamda durup kendisini ibadete adayan, ahiret kaygısı taşıyan ve rabbinin*

13 Ra'd,13/28.

14 Ankebût, 29/45.

15 Yunus,10/64.

16 Hac, 22/46.

rahmetini dileyen kimseyle hiç aynı tutulur mu? De ki hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Ne var ki sadece akıl eden kalbe sahip olanlar bunu kavrayabilir.” Açıkça görüldüğü gibi buradaki “bilme” farklı bir bilmedir. Secdenin derinliğiyle, huzurda bulunma şuuruyla, ahiret inancının zenginlikleriyle, O’nun rahmet ve merhametini beklemekle iç içe olan bir bilmedir. İşte “Çin’de de olsa” “beşikten mezara kadar” aramamız gereken de budur. Yoksa edindiği bilgilerle sadece egosunu tatmin eden, sadece kesesini dolduran “cahil” bir kişinin bilgisi bu noktada hiçbir işe yaramaz.

Ramazan’ın bereketi ve orucun aydınlığı ile iç muhasebesini yapanlar aslında büyük güne; hesap gününe hazırlanıyorlar demektir.¹⁷ Bu hazırlıkla bir anlamda “Hesaba çekilmeden önce kendini hesaba çekme” sorumluluğunun gereği yapılmaktadır. Bize bu dünyada sunulan maddi manevî nimetlerin hesabını verme şuuruyla yaşamak ne güzel bir haldir!¹⁸

Son söz Bizim Yunus’un:
*Görmez misin nefise uyup gezeni
 Dünya benim deyu kurmuş düzeni
 Eğmez misin teraziyle mizânı
 Allah’a kul olan böyle mi olur?*

17 Haşr, 59/18.

18 bk. Tekâsür, 102/8.

İnsanoğlu Allah'ın yarattığı varlıklar arasında merkezi konuma sahiptir ve bu niteliğiyle de O'nun yeryüzündeki halifesidir. Varlık (mahlûkat) zincirinin en tepesinde olmak insanı sadece daha sorumlu yapar. Zira kâinatı ve onun düzenini koruyup gözetme görevi insana emanet edilmiştir.

AHLAK EĞİTİMİNDE SORUMLULUK BİLİNCİ

*Prof. Dr. Dilaver GÜNER
Necmettin Erbakan Üniversitesi
Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi*

“Güzel huylar ve davranışlar” şeklinde tanımlanan ahlak, bütün inanç sistemlerinin ve toplumların en temel unsurlarından ve aynı zamanda en önemli gayelerinden biridir. Çünkü insanlık tarihi göstermiştir ki, toplumlar varlıklarını ancak ahlaklı insanlar ile devam ettirebilirler. İslam’da da ahlaka son derece önem verilmiştir. Hz. Peygamber, “Ben güzel ahlakı tamamlamak için gönderildim.”¹ şeklinde buyurarak, güzel ahlakın peygamberlik görevi içerisindeki yerinin ne kadar mühim olduğunu vurgulamıştır. Hz. Âişe kendisine Hz. Peygamber’in ahlakının nasıl olduğu sorulduğunda, “Onun ahlakı Kur’an’dı.”² diye cevap vermiştir. Kalem Suresi’nin 4. ayetinde Hz. Peygamber’e, “*Muhakkak ki sen muazzam bir ahlak üzeresin.*” buyurulmuştur. Böylece Kur’an’ın en canlı timsali ve müminler için de en güzel örnek olan Hz. Peygamber’in Allah’a teslimiyetinde, imanında ve ibadetinde güzel ahlakın değeri çok açık bir biçimde ortaya çıkmaktadır.

Ahlak bir terbiye ve eğitim işidir. İnsanlar ancak aldığı terbiye ve ahlakı ile değerlenir ve kendi aralarında derecelenirler. Bir başka deyişle, ahlaki prensipler ve kurallar ferdi ve

1 Muvatta’, Hüsnü’l-hulk, 8.

2 Müslim, Müsâfirün, 139.

toplumsal hayatta uygulanmadıkça bir değer kazanmazlar. Dolayısıyla, Hz. Peygamber'den sonra Müslümanlar ahlaki eğitime büyük özen göstermişlerdir. Bu açıdan, gönül dünyasının imarını esas alan tasavvufî terbiye ve eğitim neredeyse güzel ahlak ile özdeşleşmiştir. Bu sebeptendir ki, pek çok sûfi, tasavvufu güzel ahlak ile tanımlamıştır. Mesela, Seriy-yi Sakatî, "Tasavvuf güzel ahlakıdır." der. Ebû Bekir Kettânî, "Tasavvuf ahlakıdır; ahlakı senden üstün olan safa ve manevi temizlik açısından da senden üstündür." der. Ebû Hafs Haddâd, "Tasavvuf tamamen edepten ibarettir." sözünü söylerken Muhammed Cerîrî de, "Tasavvuf, her güzel huyu benimsemek ve her kötü huydan sıyrılmaktır." der.

Bilindiği gibi, tasavvufun yukarıdaki tanımlarından başka tarih boyu yüzlerce tanımı yapılmıştır. Bu tanımlardan hareketle, tasavvufî düşüncenin, kimilerince "sorumluluk bilinci" şeklinde de tarif edilen "takva" erdemi üzerine inşa edildiğini söyleyebiliriz. Dolayısıyla, tasavvufun en önemli gayesi, Kur'an ve Sünnet'te ortaya konan örnek Müslüman modelini yani insân-ı kâmilî yetiştirmektir. İnsân-ı kâmil ise, Allâhü Tealâ'nın kendisine bahsettiği başta akıl olmak üzere, gönül, sadır, kalp gibi melekelerle kendi başına düşünüp karar verebilen, öfkesini yenen, nefsinin gayr-i meşru isteklerini dizginleyebilen, sevgisini ve hırsını iyiye ve doğruya yönlendirebilen, sorumluluk bilincine sahip erdemli ve güzel ahlaklı olan insandır.³ Bu yazımızda, ahlak eğitiminde sorumluluk bilincinden ana hatlarıyla ve bazı örneklerle bahsedeceğiz.

Kur'an-ı Kerim'e baktığımızda, onun, insanın sorumluluğundan bahsettiğini ve bu sorumluluktan bahsederken de genelde bazı ahlaki prensipleri hareket noktası olarak aldığını görüyoruz. Her şeyden önce Kur'an insanın "sorumlu" yani insanın yapmış olduğu davranışlardan ve sahip olduğu

3 Mehmet Necmettin Bardakçı, "Mevlânâ Perspektifinden Gençlik Problemleri ve Çözüm Yolları" *Tasavvuf Dergisi*, Ankara 2005, 269.

düşüncelerden sorumlu olduğunu, bu sorumluluğun hesabını gerek dünyada gerekse ahirette vereceğini ısrarla hatırlatarak şöyle der:

“İşlemekte olduğunuz amellerden kesinlikle sorumlu tutulacaksınız!”⁴ Aynı vurgu, Hicr suresinde, Kur’an’ı parça parça eden yani onun bir kısmına inanıp bir kısmına inanmayanlardan bahsedildikten sonra, 92 ve 93. ayetlerde de geçmektedir: “*Rabbine yemin olsun ki, işlemekte oldukları şeylerden, elbette onları topluca sorumlu tutacağız.*” İsrâ suresinde ise cömert olmak, hakkı olana hakkını vermek, israf etmemek, insanlara güzel davranmak, cimri olmamak, rızık korkusuyla çocukları öldürmemek, zinaya yaklaşmamak, haksız yere bir cana kıymamak, yetimin malına ancak meşru yollardan yaklaşmak, ahde vefalı olmak, ölçü ve tartıda haksızlık yapmamak gibi pek çok ahlaki ilkedен söz edilir ve “*Kulak, göz ve gönül: işte bunların (bedenin bütün unsurlarının) hepsi de bundan (bu sayılanlardan, işlediklerinden) sorumludur.*”⁵ diye müminlere tembihte bulunulur.

Sorumluluktan bahseden, “*Kıyamet günü insan, beş şeyden sorulmadıkça bırakılmayacaktır: Ömrünü nerede tükettiğinden, gençliğini nerede ve nasıl geçirdiğinden, malını nereden kazanıp nereye harcadığından ve ilmi ile amel edip etmediğinden.*”⁶ “*Hepiniz birer çobansınız/sorumlusunuz ve hepimiz yönettiklerinizden mesulsünüz. Devlet başkanı bir sorumludur ve yönettiklerinden mesuldür. Evin beyi bir sorumludur ve yönettiklerinden mesuldür. Evin hanımı da bir sorumludur ve yönettiklerinden mesuldür. Hizmetçi de efendisinin malı üzerinde bir sorumludur ve yönettiklerinden mesuldür.*”⁷ “*Nefsim elinde olan Allah’a yemin ederim ki, kıyamet günü nimetlerden; serin bir gölgeden, taze hurmadan ve soğuk sudan dahi*

4 Nahl, 16/93.

5 İsrâ, 17/25-39.

6 Tirmizî, Kıyâme, 1.

7 Buhârî, Cum’a, 11.

*sorgulanacaksınız.*⁸ ve benzeri diğer hadislerde de hep ödev ahlakı, yani insanın kendisine, Rabbi'ne ve çevresine karşı sorumluluğu söz konusudur.

Kendilerine örnek olarak Hz. Peygamber'i ve ölçü olarak da Kur'an ve Sünnet'i esas alan sufiler, ruh tasfiyesi, nefis teziyesi ve ahlak eğitimlerinde de buna çok dikkat etmişlerdir. Onlar, ruhlarını her türlü beşeri kirlerden arındırmada da, nefislerini kötülüğe, Allah'ın yasaklamış olduğu şeylere meyletme seviyesinden O'nun emirlerini "gönüllü olarak" yerine getirme seviyesine çıkararak, ahlâk-ı mezmûmeden, kötü huylardan kurtulup ahlâk-ı memdûhayı, methedilen huyları kazanmada da aynı yolu takip etmişlerdir. Bu manada sufilerin yegâne gayesi, Resûlullah'ın sahip olduğu, Kur'an'da övülen, o "muazzam ahlak"a, mekârim-i ahlâka, güzel ahlaka sahip olmak şeklinde karşımıza çıkmaktadır. İslâm tarihine baktığımızda diğer pek çok âlim, âbid, müttakî ve salih şahsiyetler gibi, sufiler içerisinde de bu sorumluluğun hakkını veren, bu hususta Ümmet-i Muhammed'e örnek olan, ahlak, mâneviyat ve rûhâniyet önderleri çıkmıştır.

Burada öncelikle sorumluluğun hangi konuda, kimlere veya nelere karşı ve içeriğinin nasıl olduğunun belirlenmesi lazımdır. Bu sorumluluk hem dünyevî hem de uhrevî hususların tamamında olmak üzere; Allah'a karşı kullukta, insanlara, diğer canlılara, çevreye ve kullanılan eşyaya karşı sosyal hayatta, kişinin kendisine karşı zahir ve batın dünyasında gerçekleşmektedir. Allah, insanları ve cinleri sadece, kendisine ibadet etsinler diye yaratmıştır.⁹ Bazı müfessirler buradaki "ibadet etsinler diye" ibaresini "marifet" yani Allah'ı bilme şeklinde yorumlamışlardır. Buradan hareketle sufiler tasavvufun en belirgin iki temel özelliğini "ibadet (Allah'a kulluk etmek)" ve buna bağlı olarak da "mârifetullah (Allah'ı tanıma, bilme)" olarak

8 Tirmizî, Zühhd, 39.

9 Zâriyât, 51/56.

sevk eden şey, onun sorumluluk bilinci ve bu bilinçten aldığı hazdan başka bir şey değildir; kendisine inen bir tek ayetin dahi yüklediği sorumluluk bilincinin onun gönlünde meydana getirdiği o coşkun feyezandır, coşkunluktur.

Biz bu zevki ve şevki mahlûkat içerisinde en fazla insanda görüyoruz. Çünkü insan, her ne kadar birtakım zaafı olsa da, Allah'ın iki eliyle yarattığı, cemâl ve celâl sıfatlarının tecellisine mazhar olma kabiliyetini haiz, mahlûkat içerisinde en mükerrem, en şerefli varlıktır. Emanet ona yüklenmiştir. Sufilere göre insan âlemin göz bebeğidir. Şöyle ki: İnsanoğlu Allah'ın yarattığı varlıklar arasında merkezi konuma sahiptir ve bu niteliğiyle de O'nun yeryüzündeki halifesidir. Varlık (mahlûkat) zincirinin en tepesinde olmak insanı sadece daha sorumlu yapar. Zira kâinatı ve onun düzenini koruyup gözetme görevi insana emanet edilmiştir. Mevlânâ, “İnsan, Hakk'ın kitabıdır.” der. İnsan, “Padişah”ın güzelliğine bir aynadır. Kâinatta ne varsa insandan dışarıda değildir. İnsan ne anyorsa kendinde aramalıdır; çünkü insan neyi anyorsa odur. İşte insanın bu şerefi bedava değildir, bu şerefle birlikte insan büyük bir sorumluluk da yüklenmiştir. Dolayısıyla insan bu yüce ve ağır sorumluluğun farkında olmak ve ona göre hareket etmek mecburiyetindedir. Bu sürecin adı ise, tasavvufi tabirle, “Allah'ın ahlakı ile ahlaklanmak” ve O'nun sıfatları ile donanmaktır.

Sufiler, tasavvufi ahlak eğitiminin merkezine sevgiyi, gönüllülüğü koymuşlardır. Çünkü onlara göre mahlûkatın mayası Allah'ın sevgisidir. Mahlûkatın yaratılmasının temelinde muhabbet vardır, aşk vardır. Allah, mahlûkatı muhabbeti ile yaratmıştır. Bu sebeple “en güzel kıvamda yaratılmış” olan insanoğlu, Allah'a karşı sorumluluğunu, kulluğunu, ibadetini yerine getirirken, ne cehennem korkusuyla, ne de cennet ümidiyle hareket etmemelidir. Elbette ki insanların ahirette cennete girmeleri İslâm'ın en önemli hedeflerinden birisidir ve elbette ki insanoğlu bu dünyada yaptığı amellerinin karşılığını ahirette cennet ya da cehennem olarak görecek ve bu sebeple cennete

girmek için var gücüyle çalışacaktır. Fakat kulluğun en temel hareket noktası, cennet ümidi veya cehennem korkusundan ziyade, ideal noktada sırf Allah rızası olmalıdır. Çünkü, âyet-i kerimede de belirtildiği üzere, “Allah, mümin erkeklere ve mümin kadınlara, altlarından ırmaklar akan, içinde kalıcı oldukları cennetler ve Adn cennetlerinde tertemiz meskenler vaat etmiştir. Allah’ın rızası ise daha büyüktür. İşte muazzam bahtiyarlık budur.”¹²

Tasavvuf kaynaklarında bu hakikat Râbiatü'l-Adeviyye'den nakledilen bir menkıbeyle izah edilir. Bir gün Râbia, çarşının ortasından süratli bir şekilde bir yere doğru yürümektedir. Bir elinde bir kova su, diğer elinde de bir parça ateş vardır. “Hayırdır, böyle hışım ve hiddetle nereye gidiyorsun?” derler. Der ki: “Şu elimdeki ateşi cennete atacağım, yanıp kül olsun; şu suyu da cehenneme atacağım, sönsün. Sönsün de insanlar, başka şeyler için değil, sırf Allah ibadet edilmeye layık olduğu için O’na ibadet etsinler.” Bu sözlerin sahibi farz ibadetlerden hiç geri kalmadığı gibi, yeme, içme, uyuma gibi zarurî hallerin dışındaki bütün zamanını ibadetle, tesbihatla, zikirle, tilavetle, tefekkürle geçiren ve şu sözlerin de sahibi olan bir Hak aşığıdır:

İlâhî! Eğer sana cehennem korkusuyla ibadet ediyorsam beni cehennem ateşinde yak! Eğer sana cennet ümidiyle ibadet ediyorsam beni cennetinden mahrum et. Eğer sana yalnızca zatın için, zatının sevgisinden dolayı kulluk ediyorsam beni ebedî cemâlinde mahrum bırakma! İlâhî! Seni seven kalbi cehennemde yakar mısın?

İşte Yaratan’a karşı böylesi bir kulluk sorumluluğuna sahip ariflere göre bu sorumluluğu insan “bezm-i elest”te (ruhlar âleminde), Rabbine verdiği “Evet, Sen bizim Rabbimizsin.”¹³ sözüyle yüklenmiştir. İnsanoğlu bu ahd-i ilâhîyi asla unutmamalıdır. İnsanın Rabbi sadece ve sadece Yüce Yaratan’dır. Bu sebeple o,

12 Tevbe, 9/72.

13 Arâf, 7/172.

bu dünyada Rabbinin kendisinden istediği gibi bir hayat sürmeli ve O'nun huzuruna yüzü ak olarak çıkmalıdır.

Mürşit-mürit ilişkisine dayalı tasavvufi eğitimin hedefi, bu aslı gaye doğrultusunda, insanı cahillikten kurtarıp ilim ve irfanın aydınlığına ulaştırmak, kötü ve çirkin huylardan temizleyip güzel ahlak sahibi yapmaktır. Ona sorumluluk bilinci yerleştirerek ilim-amel-ihlas bütünlüğü içinde Allah rızasına uygun davranışlar yapmasını sağlayıp insân-ı kâmil olmasına yardımcı olmaktadır. “Varlık ağacının meyvesi olan insan, melek olmadığı için her an hata yapabilir. İnsanı hatasıyla kabul edebilmek büyük bir erdemdir. Mevlâna eşyanın esiri olan insanı benlik bağlarından kurtarıp eşyaya hâkim olan bir yapıya kavuşturmak ister. İnsan kendini tanıyıp yaratıcı gücün farkına vardığında esere değil müessire bakmayı öğrenir. Eğer maddeye bağlanır, dünyevî arzu ve isteklerin peşinde hırsla koşarsa asıl gayesi olan Allah'ı tanıma ve O'na karşı sorumluluk bilinciyle ibadet etme görevini unuttur. Mevlâna'ya göre ham tamahla hırs lokmasına düşen kişinin ne İsa'nın soluğu ile ne de Lokman'ın hikmeti ile bir işi vardır.”¹⁴ Sorumluluğun yerine getirilmesinde zamanlamanın önemine dikkat çeken Mevlâna'ya göre insan, bu sorumluluğundan hiçbir sebeple kaçmamalı, zorluklarından şikâyet etmemelidir. Çünkü sorumluluk aynı zamanda problemlere ve sıkıntıya çare aramaktır. Zor zamanlarda vizyon ve misyon sahibi, erdemli, dürüst kişilere büyük bir görev ve sorumluluk düşmektedir. Bunlar, insanların kirlenen ruhlarını her türlü maddî ve manevî araçlarla temizleyip, onları karşılık ve menfaat beklemeyen, şöhret peşinde koşmayan, sorumluluk bilincine sahip bireyler olarak yetiştirmelidir.¹⁵

Sözlerimizi, “Kulluk vecibelerini yerine getirmenin meyvesi baki olan bir marifetullahtır.” diyen Abdülkâdir Geylânî'nin konumuzla alakalı şu öğüdü ile bitirelim:

14 Bardakçı, agm, 276.

15 Bardakçı, a.g.m., 275, 282.

“Ey oğul! Eğer ölümü tezekkür eder, sürekli hatırlarsan, nefsinin sana söyleyecek sözü olmaz ve Mevlâ’na itaatte sana muhalefet etmez. Fakat sen onu amirin ve sürücün yaptın. O senin ölümü tefekkür ederek kendisine elem vermeni, kızdırmanı ve üzmeni istemez. O seni ateşe oturtuyor da senin haberin yok! Ey nefsin, heva ve hevesin kulu! Sen babanın (Hz. Peygamber’in) nesebinden çıktın, onun soyundansın, ama onunla bağlantıyı kopardın. Eğer nefsini, salihlerin nefislerini gördüğü gibi görseydin, ondan kaçardın. Yazık sana! Uyan... O seni hamal yaptı, yüklerini sana yükledi ve senin üzerine bindi, sen de onu bir diyardan bir diyara taşıyıp duruyorsun! Evliya ise bunun tam tersini yaptı; onlar nefislerini hamal yaptılar, onun üzerine mücahede yüklerini, ibadet sorumluluklarını yüklediler ve onu dünyadaki ‘selamet tepesi’ne oturtular. Hoş, ondan sonra da dünya ve ahiret onlara hizmetkâr olarak geldi ve onların huzurunda emirlerine amade bir şekilde durdu. Onlar bu dünyadaki nasiplerini hemen alıyorlar, daha sonra da ahiretteki nasiplerini alacaklar.”¹⁶

16 Abdülkâdir Geylânî, *Cilâü'l-Hâtır Yolun Esasları*, terc. Dilaver Gürer, İstanbul 2015, 238-239.

Ramazan ruhlarımız ve bedenlerimiz için bir şifalanma fırsatı. Kendi hikâyelerimizi kendi cümlelerimizle inşa ederken Ramazan duraklarında hikâyemiz güçlenmeli, cümlelerimiz daha da güzelleşmeli.

RUHUN HİCRETİ ORUÇ

Betül ŞATIR
İletişimci Yazar

“Bir ev nasıl yılda bir defa temizlenir, örümcek ağlarından kurtarılır, kiremitleri aktarılır, sıvanır, yıkanır, onarılır ve badana edilir, yani yeni yapılmış hale getirilirse, bir ruh da, yılda bir kere, böyle bir genel temizlik ve revizyon ister.

Bir şehrin temizlenmesi, onarılması, yeniden yapılması, sıva, boya ve badanaların tazelenmesi ile Müslüman bir şehrin oruç boyunca ruhî canlılık ve hareketi, yükselme ve ilerlemesi birbirini çok andırır. Oruç, bir noktadan bakılınca, ruhun ve vücudun dezenfekte edilmesi gibidir.”

Sezai Karakoç/Samanyolunda Ziyafet

Şikayetin çürütücü âleminden, mesuliyetin diriltici iklimine hicret etmeye vesile olacak en güzel zaman dilimlerinden biri Ramazan. Müslümanın her gününün bir diğerinden daha farklı; bilgi, ibadet bakımından kârda olması için, Peygamber Efendimiz'den öğrendiğimiz nasihat ortada. Günlerimiz ziyanda olmasın diye bizim kadar takvimler de emek veriyor. Yılın her günü aynı sıradanlıkla geçmiyor. Bazı günler bir müjde, bir esenlik hissetmemiz için bahşedilmiş. Cenab-ı Hak; sevmeyi çeşitlendirmek, zenginleştirmek

bakımından zamanlarımıza hikmetinden bağışlamış. Hayatlarımız hız içerisinde geçerken zaman mefhumu yılın belli bir dönencesinde bizi şefkatle uyarır. İki ay evvelden haber verir ve ruhlarımızın kıvamını bulması için bizi daha kıymetli bir zaman dilimine hazırlar. İnsan; bu vesileyle yeryüzü tecrübesinin kuşattığı ne kadar dayatma varsa kendisini kurtarabilme gücünü bulabilir... Bu dost ihtarla takvim yaprakları, gündelik hayatın yutucu yüzeyselliğinden çekip çıkaracaktır hepimizi.

Hayat kanser hücrelerinin ölümcül yaşama iştahıyla büyüyor ve içimizde her yana kılcallanıyor. Aklımız dünyevi lezzetlerle o kadar meşgul ki, bu durum bize ötelerin serinliğini duyurmuyor. Yüce olanın vereceği mükâfatları ve huzuru hissedebilmekten alıkoyuyor. İnsan, somutlaşan ve dünyevileşen hayatında gerçek âlemlerin maverasını, çiçekli bahçelerini, eşsiz nefasetini aramayı akıl edemiyor. Sürekli şikayetleniyor. Bu dünyevi zevkler içerisinde en ufak bir zarafeti tecrübe edemez insan. Bu dünya gerçek huzurun, sahici muhabbetin ve safi aşkın aydınlatamadığı, ihtirasların ve tutkuların yönettiği, fırtınalı ve havalarında daima pus bulunduran bir yer. Varlık ve dünya sevgisinin ağırlığı, hakikate aralanan perdeleri yeniden kapatmaya meyilliyor. Bu görmezden gelme halinin sonunda isyan, feryat, bunalım, insanın zirvelerinde yankılanmaya başlıyor... Bunalım ve gerilimin hüküm sürdüğü, kaçınılmaz neticenin keskin olduğu dünyasında insan; akışkanlığa kendisini tamamen teslim etmiş, ediyor. Fakat gâflet içinde bile olsa insanın ufkuna, Ramazan dönemlerinde, aşkın olan aydınlığın huzmeleri yansıtmaya başlıyor.

Kötülükleri iyilikle savan insan olabilme saygınlığı, maa-lesef ki günümüzde çok ihmal ediliyor. Bu, mesuliyet olarak ilk terk ettiklerimizden... Sürekli olumsuzluklardan yakınıyor, onları düzeltmek için en ufak bir harekete geçmiyoruz. Güzel günlerin hayalinden, hep bir şeylerin ters gittiğinden bahsedip aynı yerde duruyor olmamız ne garip bir çelişki. Doğru olanı

duymaya ise gönülsüzüz. Uzmanlara göre tembellikle de ilgili olan bu sorumluluktan kaçma halinin altında başaramama korkusu yatıyor. Bu korkuyu yenmeli, yerimizden kalkmalı, hem elbisemizi hem ahlakımızı hem hikâyemizi temiz tutmalıyız. Kendimizde güzel ahlakın ve kulluk bilincinin en güzel emsalini oluşturmalı ve başa kakmadan, karşılık beklemeden insanları uyarmalıyız. İnsanlara; iradem var diye ayartıldıkları, dünyevi olan şeylerin kölesi olmaya ikna eden oyunları açık etmeli, hakikate ve yüce olanın kulluğuna inanma iradesini göstermeleri gerektiğini hatırlatmalıyız.

Nasihat istemeyen insanoğlu kendisini hakikat olana kapatmayı bir çare olarak görüyor. İnsan güzellik, saygınlık, para ve güç kazanmanın püf noktalarını; bu hususlardaki her türlü tembihi sevgiyle, teşekkürle dinliyorken ahiret ile ilgili olanlara; gerçek saygınlığın ve zenginliğin tembihlerine kulağını tıkıyor ve bu uyanları sevimsiz ve art niyetli buluyor. Bilakis bir anlasa; o kuşatıcı uyarılar, bütünüyle; -anlamı ve özü itibarıyla- müşfik ve coşkundur. Modern zamanlarda yitirmeye yüz tuttuğumuz en önemli kavramlardan biri de “haysiyet”. Şahsiyet sahibi, yaratılış gayesini bilen, insan olmanın onurunu bir nişan gibi göğsünde taşıyan, donanımlı bir insan olmak üzerinden düşündüğümüzde gerçek Müslümanın, sorumluluk sahibi müminin; bu tanımın ta kendisi olduğu gerçeğine varıyoruz. Güçlü olanın ayakta kaldığı öğretisi ile yaşayan insan merhamet duygusunu, vicdanlı davranma yüceliğini, aşağılık bulmaya başladı. Kulluk etmeyi, hayra doğru yönelişi gerçekleştirmeyi aklına bile getirmez oldu.

Gerçekleştirmeyeceğimize inandığımız üstün kulluğu, nostaljik şahsiyetlere has kılmamız, “ben yapamam” dememiz de mesuliyeti üzerimize almamamızla ilişki. Oysa insan kendisine elest bezminde teklif edilen itibarlı yolculuğun yolcusu olmalıdır. İlay-ı Kelimetullah yönelişinin, ehadiyetin emanetçisi olduğunu unutmamalıdır. Bu sorumluluktan, bu kıymetli tekliften vazgeçmesi demek âlemin özü iltifatından, şerefli mahlûk olma

ayrıcalığından da feragat etmesi demektir. O yüzden insan, bu özel zaman dilimlerini fırsat bilerek kendisine gelmeli; zanları, karamsarlığı eleştirileri bir kenara bırakmalı ve aşkın yönelişten vazgeçmemelidir. Yüce inancımızı, şerefli kulluk vazifemizi; dış kalıplara indirmeden, biçimsel algılarla, başka insanların yaptıkları hatalara atıflarla lekelemeden, dışlayıcı insan fikrine kapılmadan gerçekleştirebilmelidir. İnsanın en önemli sermayesi Rabbimizin tanımladığı şahsiyet dairesi; zihnini ve ruhunu dünyevi olandan özgürleştirilmesi, en yüce güçten başkasına kulluk etmeme iradesini ortaya koyabilmesi halidir. Sezai Karakoç'un da bu kulluk tanımını kastederek dediği gibi, "Acaba bu dünyanın hangi hazzı, hangi sevinci orucun ve namazın getirdiği sevince denk olabilir?"

Evet, Ramazan bir hatırlama vesilesi, özümüzdeki tutarlılığa bizi döndürecek hatırların iklimi... İyice katılmış idrake sahip olanlar bile Ramazan'ın güzel enerjisine kayıtsız kalmazlar. Ramazan'da okunan ezanlar, salalar her zamankinden daha fazla ruhlara tesir eder. Ramazan ruhun üzerinde öyle bir kuvvete sahiptir ki; bizi aşağılık dünya mecburiyetlerinden; kuşatıldığımız şartların aceleciliğinden, hoyratlığından koparır ve güzel bir esintinin kucığına, anne kucığına bırakır gibi bırakır. Yeter ki insan Ramazan'ın, orucun ve bununla murat edilen çağrının esenliğine tamamen gönlünü kapatmamış olsun. Zamanın bu dönencesinden gelen güzelliklerle şu yalan ve geçici dünyayı nezhileştirmek ne ince bir ayardır. Dünyanın peçesini çözüp derinde olana bakabilmek mana içinde manalar keşfedebilmek imkânına kavuşmak en yüce duygulardan...

Ramazan tünelin ucundaki ışık; Ramazan, umudu tazeleme mevsimi; Kendimizi yenilemeye imkân verme, lekesiz, tertemiz sayfalar açma zamanı...

Her yanda şeytanın zaferli, kendine güvenli sesinin yankılandığı bir yüzyıldayız. İnsanlar, bilhassa yeni kuşak gençler teknolojinin üzerlerinde kurduğu baskı ile karanlığı gün

gibi kabarıyor ve bütün dünyamızı inhisarına alıyor. İyiliğin sesi kısılıyor, güzel olan, vicdana yaslanan hikâyelerin hacmi küçülüyor. Ne kadar üzücü ki doğru olanlar, iyide ısrar edenler kendilerini çaresizlik içerisinde buluyorlar. Oysa toplumsal projektörleri iyiye tutmak zorundayız. İyi olan haberleri çoğaltmak durumundayız. Hele şeytanların zincirlendiği bu kıymetli ayda... Her yıl bir takva mucizesi gibi gelen oruç mevsiminde. Yine Üstat Sezai Karakoç'un *Samanyolunda Ziyafet* eserinde bahsettiği gibi: "Ölüme doğru koştuğu bu son çağlarda İslam toplumu tam ölmemişse ve hala yaşıyorsa bunu gelip diriltiren Ramazanlara borçludur" ve Ramazan eşyanın kölesi olma düşüklüğünden Allah'ın kulu olma yüceliğine ulaşmamız için ne güzel vesile...

Aşkın haberlerin membaı olan âlem gayb ile iletişime geçebildiğimiz mevsim. Ve bu âlem ruhlarımızda tecelli bulan, ancak gönüllerimizde zemin bulan bir yer. İnsanın ölümlü varlıklarını terk etmesi öteden beri elbette zor bir eylem. Oysa bu zor olanın köprüsünden geçebilenler için yeni ve ölümsüz bir var oluşun kapıları aralanmakta. İnsan niyet etmediği, erişmeye gayret etmediği bu iklimin ürperişlerinden, esintilerinden nasıl haberdar olabilir ki... O halde evvela niyeti başarmak gerekiyor. Ruhlarımız bu dünyaya ait olanda huzuru bulamamak üzere yaratılmış. Ruh öte âlemlere ait. Ramazan kazanımlarından açlıkla beraber; güç kazanan bir duygumuz var. Vicdan; insanın içinde var olan ses. Bu ses bütün dünyayı güzelleştirecek kıymete sahip. İnsanın ömrü yeniden elde etmesi mümkün olmayan bir zaman dilimi. Ramazan bize bizi; verdiğimiz sözlerle büyük bir sorumluluk ve şuur alanı olarak tanımlıyor. Zamana ve şahsiyetimize anlam kazandıran hayırlı bir süreklilik hali.

Bize bağışlanan zamanın içinde yerleştireceğimiz her şeyin onun rızası ile ilgili olmasını pratik ettiğimiz zaman dilimi... Ve peşinde olduğumuz hoşnutluk; güzel haberlerin ve doğruluğun çoğaltıldığı bir dünyada yaşamak. Kur'an'ın daha çok okunması ile Ramazan; bu hoşnutluğun kapısından içeri girmemizi

takviye eden açıklık; bir söz verme hali, insanlığa numunelik teşkil edecek sorumluluğu kuşanma hali. Şikâyetin ve elini taşın altına koymaktan kaçışın, yerimizde saydıran, bizi geriletken işlevinden silkelenme fırsatı. Samimiyetsizlik, tembellik bir korozyon gibi iç dünyamızı eritirken, içimizde olan gücü fark etmekle mirasçısı olduğumuz en derin neşeyi yaşayacağımız muhakkak. Her türlü sadakatsizliğin kutsandığı, insanın kök salacak zemin bulamadığı akışkan çağda takvimle bir uyanışa geçmek; nefsinden feragat etmek; zamana esir olmak yerine varlığını daima zamana hatırlatmak ise gerçek özgürlük...

Değişimin, hız karşısında insan olma cevherini korumanın güç olduğu bu zamanlarda Ramazan gelişiyse esaslı bir uyanışa, gidişiyse derin bir muhasebeye çağıyor bizleri. Ruhu yılda bir onaran, tazeleyen, dezenfekte eden şefkatiyle Ramazan yaklaşıyor... Ve bu şefkate bütün insanlık olarak muhtacız. Ramazan bütün insanlığa mürüvvetler bahşeden bir dost iklim. Ramazan gereğince değerlendirilebilir ve ruhu bütün zaman dilimlerine yayılabilirse şayet çirkinlik güzelliğe yanlışlık doğruluğa bir gün muhakkak inkılap edecektir.

İnsanın hayatına anlam katan ve onu en üstün değere ulaştıran sorumluluk duygusu, dünya ve ahiret huzurunu temin eden en önemli haslettir. Söz konusu ideale ulaşmak, kişinin dinî ve sosyal hayatta yerine getirmekle yükümlü olduğu görevlerini bu temel ilke doğrultusunda bilinç, gayret ve özveriyle gerçekleştirmesiyle mümkündür. Nitekim tevhit inancının yerleşmesi, adaletin tesisi ve güzel ahlakın yaşanması için mücadele ederek insanlığın rehberleri ve hakikat yolunun en büyük öğretmenleri olan peygamberler, söz ve davranışlarının dünya ve ahirete yönelik neticelerini tefekkür sorumluluğunu idrak eden bireyler yetiştirerek bir huzur toplumu oluşturma gayreti içerisinde olmuşlardır.